

5 aralıkta yayınlanan emir ali ve ağa hanın hilafet ile ilgili yayınlanan mektubu ve mecliste istiklal mahkemesi tartışmaları. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 59

İstanbul'da 12-13 NİSAN 1923'de İttihatçılar bir kongre yaptılar. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 45

Kazım Karabekir, "Karabekir Anlatıyor; Aramız niçin açılmıştır". **Yakın Tarihimiz**, c. 1, s. 38-42.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE KARABEKİR PAŞA

Doç. Dr. Ömer AKDAĞ

Giriş

Milli Mücadele bir kadro hareketi olarak başlamıştır. İşgale maruz kalmış vatan parçalarının tahliyesi ve istiklalinin korunması amacıyla Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde başarılı hizmetlerde bulunmuş vatanperver subaylarımız, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'ya geçmişlerdir. Milli Mücadeleyi yürüten kadro içinde önde gelen beş komutanımız vardır. "Beşler" olarak isim verilen bu komutanlar şunlardır; Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey'dir¹.

Burada zikredilen komutanlarla diğer bilinen veya adı çok öne çıkmayan komutanlar M. Kemal Paşa'nın koordinesi altında ve bütün

¹ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul: 1988, s. 339.

halkımızın katkısıyla vatanımızın savunmasını yapmışlardır. Mondros Mütarekesi'nden Büyük Taarruza kadar olan dönemde M. Kemal Paşa ile Milli Mücadele kadrosu arasında bazı konularda anlaşmazlıklar olsa da bütün dikkatler vatan savunmasına teksif edildiğinden su yüzüne çıkan bir ihtilaf olmamış ve "kol kırılır yen içinde kalır" anlayışı benimsenmiştir².

Mudanya Mütarekesi sonrasında bu anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Karabekir Paşa bu anlaşmazlığı "Dört yıldır askeri, idari ve siyasi icraat ve teşebbüslerimiz hakkında M. Kemal Paşa ile bazı fikir ayrılıklarımız dolayısıyla münakaşalarımız olmuştu" şeklinde dile getirmiştir³. Karabekir Paşa bu süreci "ruhî" ve "çok çetin" olarak değerlendirmektedir⁴.

Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre, Atatürk'ün "samimi muhitini" kaybetmesinin en önemli sebeplerinden birisi "her şeyi ben yaptım" iddiasıdır⁵. Karabekir Paşa, birlikte

² Karabekir Paşa bu hususu şöyle ifade etmektedir; "Benim maksat ve gayem milletimizin kurtulması fikrinin muvaffak olmasından ibaretti. Yoksa şahsımın herhangi bir mevkie çıkması değildi. Bu süreçte hiçbir mülahaza beni Mustafa Kemal Paşa'yı baş tanımaktan men edemezdi. Beni ileride bu fedakârlığının kıymeti bilinmez diye bu fikirden ve kanaatten çevirmek isteyenler olmuştur. Fakat genel başarının elde edilmesine kadar ben kararımdan vazgeçmedim". Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C 3, Ekiciğil Matbaası, İstanbul 1955, s 87-88.

³ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 337.

⁴ Karabekir, **istiklal Harbimizin Esasları**, 337-338.

⁵Karabekir Paşa Anadolu'da mücadeleye başlaması fikrinin kendisine ait olduğunu ve bu teklifin M. Kemal Paşa'ya teklif ettiğini belirterek şunları ifade etmektedir; "M. Kemal Paşa Anadolu'ya geçmeden önce Doğuda, İzmir'in

kazanılmış olan Milli Mücadele'nin bütün şereflerinin M. Kemal Paşa'ya tahsis edilmesine itiraz etmiştir. Diğer arkadaşları gibi sessiz kalmamıştır.

Rauf Bey “*Gazi'nin düştüğü vaziyete Karabekir Paşa'nın da düşmemesi için*” “*suskun*” kalınmasını gerektiğini söylemiştir. Karabekir Paşa ise susmayı değil mücadele etmeyi tercih etmiştir. Karabekir Paşa'nın endişesi “*hakikatin boğulup gitmesidir*”. Karabekir, şayet gerçekler ifade edilmezse “*madem milleti Gazi kurtardı, istikbali de o yaratsın diye, zaten başlamış bulunan tehlikeli gidiş vatan ve millet için felaket olabilir*” diye düşünmüştür⁶.

Karabekir Paşa “*eski ve yeni emeksizlerin hakiki mal sahiplerine her vasıta ile saldırarak onları haklarının çiğnendiğini ve çiğnetildiğini*” kanaatindedir. Karabekir Paşa'ya göre bu “*tufeyliler*” kolayca ve fakat “*şerefsizce*” servet ve saadetlerini bol bol elde etme fırsatını bulmuşlardır⁷.

Bu çalışmamızda, M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasında 1922 yılının

---

işgalinden önce işe başlayan bendim. Ben de hiçbir teşekkülden, hiçbir kimseden ilham almamıştım. Mütarekeden sonra beni müşir Sadrazam İzzet Paşa İstanbul'a getirttiği vakit İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgalini görmüş ve bu kararı daha Büyükdere önünden vapurla İstanbul'a girerken vermiştim”. Karabekir Paşa “*hiçbir kimseden ve hiçbir teşekkülden ilham almamıştım*” ifadesiyle İttihat ve Terakki Fırkasını ve o tarihlerde yurt dışına kaçmış bulunan Enver Paşa'yı ima etmektedir. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1083.

⁶ Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 11.

⁷ Karabekir, **istiklal Harbimizin Esasları**, 337–338; SEMİZ, Yaşar. Atatürk ve Kazım Karabekir, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi, **Türkiyat Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 4, s. 200.

sonbaharından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuna zemin hazırlayan anlaşmazlıklar konu edilmiştir.

MİLLİ MÜCADELE SONRASI ANLAŞMAZLIKLAR

İstiklal Savaşı'nın iki önemli ismi olan M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasındaki anlaşmazlıklar bir anda ortaya çıkmış değildir. Daha çok yöntem konusunda olan bu anlaşmazlıkların evveliyatı vardır ve bu konu ayrı bir makale konusu olabilir. Mesela Milli Mücadele'nin Doğu'dan başlatılması⁸, Anadolu'nun İtilaf devletlerince işgal edilip edilmeyeceği⁹, Bolşeviklerle münasebet¹⁰ ve

---

⁸ M. Kemal Paşa İstanbul'da kaldığı altı aylık dönemde siyasî faaliyetlerde bulunmuş ve Harbiye Nazırı olarak kabineye girmeye çalışmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Karabekir Paşa İstanbul'da kaldığı süre içinde siyasî bir faaliyet içinde olmamıştır. Karabekir Paşa Milli Mücadele'nin Doğu bölgesinden başlatılması gerektiğini düşünmüştür. Karabekir Paşa'ya göre öncelikle Doğu'da teşkilat kurulmalı hatta gerekirse burada bir hükümet kurulmalı daha sonra Batı'da mücadeleye devam edilmelidir. M. Kemal Paşa Karabekir Paşa gibi düşünmemektedir. Sivas Kongresinden sonra bu fikir ayrılığı biraz daha belirginleşmiştir. Konuyla ilgili bkz. Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 34 vd. Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 31 vd;

⁹Karabekir Paşa'ya göre İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgal etmeyecektir. Çünkü bu ülkelerin kamuoyları artık savaş istememektedir. Anadolu'da İtilaf Devletleriyle değil, Rum, Ermeni ve Yunanlılarla mücadele verilecektir. M. Kemal Paşa böyle düşünmemektedir. Konuyla ilgili bkz., Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 32 vd.; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Jaeschke, 1989, 24 vd; Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 33, 200, 209 vd;

¹⁰ Karabekir Paşa Bolşevikliği bir çözüm olarak görmemekte ve aynı zamanda tehlikeli bulmaktadır.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya nakli¹¹ gibi meseleler M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasında Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan anlaşmazlıkların bazılarıdır.

Karabekir Paşa'nın Ankara'ya Gelmesi Meselesi

Büyük Taarruz sonrasında Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan Ankara'ya gelmesi konusunda M. Kemal Paşa ile kendisinin verdiği bilgiler arasında farklılıklar vardır. M. Kemal Paşa, Büyük Taarruz'un başarıya ulaşmasından sonra İzmir'den Bursa'ya geçerken Karabekir Paşa'yı yanında götürdüğünü ve Doğu'da O'nun "*aleyhinde fikrî ve fiilî bir tezahürat*" meydana geldiğini ifade etmiştir¹². Bundan dolayı Karabekir Paşa

---

O'na göre Bolşevikliği ilan etmenin bir çözüm olmadığı gibi böyle bir teşebbüsün Türkleri kökünden kazımak ve haritadan silmek için mükemmel bir bahane olacağını belirtmiştir. Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre Bolşeviklik konusu Amasya'daki toplantıda gündeme getirilerek kabul edilmiş fakat kendisinin itirazıyla bundan vazgeçilmiştir. Karabekir Paşa Bolşevikliğin ne kadar tehlikeli olduğunu ifade ederken "*bu gibi propagandalara Macarların nasıl kurban gittiğini*" hatırlatarak şiddetle karşı çıkmıştır. Konuyla ilgili bkz. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. XXI; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara 1967, s. 65 vd; Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 37, 197, 199, 204-216, vd.

¹¹ Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya nakli konusunda Kazım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa farklı fikirlere sahiptiler. Karabekir Paşa Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya nakli şöyle dursun "*Sivas'ın batısına bile*" geçmesini "*Doğu'daki vilayetlerin teşkilatsızlığına*" sebebiyet vereceği endişesiyle uygun bulmamıştır. Konuyla ilgili bkz. Atatürk, **Nutuk**, C 1, 1960, 333 vd; Karabekir, **istiklal Harbimizin Esasları**, 173 vd;

¹² Doğu'da M. Kemal Paşa'nın ifade ettiği gibi Karabekir Paşa'nın aleyhinde değil de kendisinin aleyhinde bir takım gelişmeler vardı. Karabekir Paşa Erzurum'da görüştüğü "*aklı başında*" bir takım kimselerin kendisinden M. Kemal Paşa'yı

"*ifay-ı vazife*" imkânı bulamadığından Ankara'ya gelmeye mecbur kalmıştır"¹³. Nutuk'ta verilen bilgiye göre Kazım Karabekir Paşa Doğu cephesinden iyi bir intiba bırakarak ayrılmamıştır.

Büyük Taarruz'un yapıldığı sırada Trabzon'da bulunan¹⁴ Karabekir Paşa ise Ankara'ya geliş sebebiyle ilgili olarak Nutuk'ta belirtildiği gibi olumsuz bir intibadan söz etmemektedir. Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre, M. Kemal Paşa kendisini Milli Müdafaa Vekilliği görevini yürütmesi için 10 Ocak 1922'de Ankara'ya davet etmiştir¹⁵. O günlerde Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa istifa etmişti¹⁶. Aynı tarihli bir telgraf ile M. Kemal Paşa Karabekir Paşa'nın bu görevi kabul etmesini istemiştir. Karabekir Paşa Doğu Cephesinden ayrılma konusunda "*tereddütlü*" olduğunu ifade etmiştir¹⁷.

Karabekir Paşa hatıralarında bunu teyit etmektedir. Nitekim o tarihlerde kendisini "*Doğu'dan ayrılmasının uygun olmadığını*" düşünerek bu teklifi kabul etmemiştir. Karabekir Paşa'nın Doğu'dan ayrılamamasının sebebi Bolşeviklik ve Kürt meselesiydi¹⁸. Paşa, Bolşevikliği çok tehlikeli görmekteydi.

"*iyi idare*" etmesini istemektedirler. Bu endişe subaylarda da vardı. Hilafet ve saltanatı lağvederek M. Kemal Paşa'nın cumhuriyeti ilan edeceği, bütün mukaddesatımızın çiğneneceği endişesi yaygındı. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1076.

¹³ Atatürk, c. 2, 1960, 681.

¹⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1092; Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 328.

¹⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1000.

¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 16, (12.1. 1338-1922), s. 16.

¹⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1011.

¹⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1039.

Karabekir Paşa bir gerekçe daha belirtmektedir. Buna göre kısa bir süre önce Fransa ile yapılmış olan Ankara İtilafnamesi sebebiyle Rusya TBMM Hükümetinden, İtilaf Devletleriyle “*entrika*” içinde oldukları yönünde şüphelenmeye başlamıştı. Karabekir Paşa’nın böyle bir ortamda Ankara’ya gitmesi Rusya’nın şüphelerini artırabilirdi¹⁹.

Karabekir Paşa bütün bu gerekçelerin ötesinde M. Kemal Paşa’nın kendisini Doğu Cephesinden “*ayırarak*” istediği kanaatindeydi. Milli Müdafaa Vekâletini yapabilecek “*cephe komutanlığı ve genelkurmay başkanlığı yapan arkadaşlar*” vardı. Zaten bilfiil siyasi “*vaziyete de tesirli*” bulunmaktaydı. Bu gerekçelerle Karabekir Paşa “*şimdilik*” Doğu cephesinden ayrılmamaya karar vermiştir²⁰.

Karabekir Paşa Bolşeviklik konusunda gerekli tedbirleri Temmuz 1922’ye kadar aldıktan sonra Ankara’ya gitmeye karar vermiştir²¹.

Karabekir Paşa Temmuz ayının başlarında Ankara’ya gitmeye hazırlanırken M. Kemal Paşa’dan gelen bir telgrafla bu seyahat bir süre daha ertelenmiştir. 10 Temmuz 1922 tarihli bu telgrafta M. Kemal Paşa, TBMM Başkanlığı ve Başkomutanlıktan²² istifa

edeceğini bildirmekteydi²³. Milli Mücadele’nin böyle kritik bir devresinde bu istifa ülkeyi tehlike bir noktaya götürebilirdi. Karabekir Paşa o tarihlerde en güvenli bölge olarak gördüğü Doğu’da beklenmeyen tehlikelere karşı tedbir olmak üzere Ankara’ya yapmayı planlandığı seyahatini bir defa daha ertelemiştir²⁴.

Karabekir Paşa Doğu Cephesinde bir süre daha kalmaya karar vermişti ama Ankara’daki siyasi gelişmeler onu tedirgin etmeye devam etmekteydi. Karabekir Paşa’nın temel endişesi M. Kemal Paşa’nın gerek askerî ve gerekse siyasi konularda hatalı bir karar vermesi ihtimaliydi. Askeri hazırlıkların yapıldığı ve Yunan ordusunun müşkül durumda olduğu bir sırada Ankara’nın barış arayışına girmesi Karabekir Paşa’yı endişeye sevk etmekteydi²⁵. Büyük Taarruz’dan kısa bir süre önce Dâhiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey barış görüşmelerinde bulunmak üzere

---

teklif yaptılar. Bu konuyla ilgili olarak Karabekir Paşa şu yorumu yapmaktadır; “*M. Kemal Paşa iki kuvveti de bırakmadı. İkisinden birini heyeti-umumiyetin temayül edeceği zata bırakabilirdi. Millet meclisi de celadet (tepki) göstermedi. Tahminim vechile akubetimiz (işin sonu) tezahür etti (ortaya çıktı). İstiklalini kurtaran Türk milleti hürriyetini pek feci bir tarzda kaybetti. İnkılâp diyerek yeniden, hem de istiklalini kurtaranlar tarafından kanı döküldü, serveti mahvoldu*”. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1095.

²³Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1091; Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 321; M. Kemal Paşa’nın istifa sebebi olarak O’nun şahsıyla ilgili özellikle ahlaki öne sürülmekteydi. M. Kemal Paşa’nın istifası halinde yerine Karabekir Paşa veya Enver Paşa’nın getirilmesi düşünülmekteydi. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1093.

²⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 321.

²⁵ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 37.

¹⁹ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1011.

²⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1011.

²¹ Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, 320.

²² Karabekir Paşa M. Kemal Paşa’nın hem meclis başkanlığı hem de başkomutanlık görevini kendisinde toplamasına karşı çıkmıştır. Paşa’nın bu iki görevden birisini bizzat kendisinin bırakması beklendi. Fakat M. Kemal Paşa her iki yetkiyi de bırakmayınca Karabekir Paşa ile İsmet Paşa söz konusu yetkilerden birisini bırakması yönünde bir

Avrupa'ya gitmesi bunu gösteriyordu. Karabekir Paşa'ya göre bu “*barış arayışı*” zamanlama olarak hiç uygun değildi. Çünkü ordumuz bütün hazırlıklarını yapmıştı. Yunan ordusu ise “*bütün mefkûresini*” kaybetmiş, maddeden ve manen çökmüş bir durumdaydı. Bu fırsatı değerlendirmek ve hemen taarruz etmek gerekiyordu. Böyle bir süreçte “*barış arayışı*” içinde olmak Yunan ordusuna zaman kazandırmaktan başka bir şey değildi²⁶.

Ankara ise “*barış görüşmeleriyle*” vakit kaybetmekteydi. Karabekir vakit kaybedilmeden taarruza geçilmesini gerekli görüyordu. Nitekim Sarıkamış'ta Genelkurmay Başkanlığının bilgisi dâhilinde açmış olduğu kurmay kursunda, yapılması düşünülen taarruz planıyla ilgili tatbikata başlamıştı bile. Kurmay subayların katılmış olduğu bu kurs 18 Mart 1922'de başlamış²⁷ ve 4 Temmuz 1922'de sona ermişti. Söz konusu kurstan mezun olan kurmay subayların birçoğu Büyük Taarruz'da Batı cephesinde görev almışlardır²⁸.

M. Kemal Paşa'nın “istifa edeceği” yönündeki tutumu Temmuz ayının sonlarına doğru ortadan kalkmıştı. 20 Temmuz 1922'de TBMM'de Kemal Paşa'nın tekrar Başkomutan olarak tayin edilmesi Karabekir Paşa'yı sevindirmiştir. Artık Yunan ordusuna kesin darbe vurulmalıydı.

28 Temmuz 1922'de General Towsand'ın Ankara'ya geldiği yönündeki

haberleri basından öğrenen Karabekir Paşa tekrar endişelenmiştir. Paşa'nın endişesi İngiliz Generalin Yunan ordusunu “*içine düştüğü uçurumdan kurtarmaya*” yönelik görüşmeler yapacağı ihtimaliydi²⁹. Aynı endişeyi Rasim Bey (Cebelibereket) de taşımaktaydı. Rasim Bey 31 Temmuz 1922 tarihli TBMM'nin gizli oturumunda General Towsand'ın söz konusu ziyaretinin mahiyeti hakkında meclis başkanlığına yazılı bir soru sormuştur. Bu soruya İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey cevap vermiştir. Buna göre General Towsand'ın ziyaretinin siyasi bir mahiyeti yoktur. Aynı zamanda milletvekili olan söz konusu İngiliz general önce Konya'da M. Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede İngiliz General Avrupa'nın barışı çok istediği ve Türkiye'nin de bu konuda istekli olup olmadığını tespit etmek istediğini ifade etmiştir. İngiliz general daha sonra Ankara'ya gelerek Rauf Bey ile görüşmüştür. Aynı konuyu Rauf Bey'e de açmıştır. Rauf Bey de barışa hazır olduğumuzu ifade etmiştir. Rauf Bey'in verdiği bilgiye göre bütün bu görüşmeler gayri resmi olarak yapılmıştır³⁰.

Karabekir Paşa'nın tespitlerine göre Temmuz 1922'nin sonu itibariyle ordumuz taarruza hazırdır. Yunan ordusunun hazırlıksız olduğu ve Yunanistan'da siyasi ortamın bozuk olduğu bir dönemde Türk ordusunun “*barış*”

²⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1030.

²⁷ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1050.

²⁸ Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, 320.

²⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, 327.

³⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları c. 3, (31 Temmuz 1338-1922), s. 642.

arayışına girmesini Karabekir Paşa endişeyle karşılamıştır³¹.

Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken Doğu Cephesinde Karabekir Paşa Bolşeviklik tehlikesine karşı gerekli tedbirleri almış ve Paşa M. Kemal ve diğer paşalarla görüşmek üzere 9 Ağustos 1922'de Ankara'ya gitmek üzere Erzurum'dan Trabzon'a doğru yola çıkmıştır. Karabekir Paşa Kars-Ardahan-Artvin güzergâhını takip ederek 25 Ağustos 1922'de Trabzon'a ulaşmıştır³². Bir gün sonra Büyük Taarruz başlamış ve başarıyla sona ermiştir. Karabekir Paşa 3 Eylül 1922'de M. Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek kazanılan zaferden dolayı tebrik etmiş ve düşmanın takip edilmesinin önemine işaret etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleriyle ilgili özellikle İngiliz kamuoyu hakkında kendisine bilgi verilmesini istemiştir. M. Kemal Paşa 22 Eylül 1922'de verdiği cevapta askeri olarak çok kuvvetli olduğumuzu ve siyasi bir çözüm düşüncesinde olduğunu belirtmiştir³³.

Artık Karabekir Paşa'nın Yunan ordusuna karşı acilen taarruz edilmesi yönünde M. Kemal Paşa ve Fevzi Paşa ile görüşmesine gerek kalmamıştır. Büyük Taarruz'un başarıya ulaşmasından sonra yapılması gereken işleri Karabekir Paşa şöyle sıralamaktaydı; "*Bir faka basmadan*" Trakya'nın yararı, barış konferansına gidecek komisyonun tayini, barış esaslarının tespiti, Yunanlıların İtilaf

devletlerinden ayrılmasının sağlanması, Boğazlarda İngilizlerle çatışmaya girilmemesi. Karabekir Paşa yapılacak işler konusunda bu başlıkları sıraladıktan sonra Ankara'da siyasi işlerin iyi gitmediği yönünde bir kanaate sahiptir. Bu kanaatini basından nakletmiş olduğu "*İngilizler bize yalvarıyorlar*" manşetini örnek göstererek ifade etmiştir. Bu tarz yaklaşımı Karabekir Paşa "*amiyane ve cahilane*" olarak görmekteydi. Karabekir Paşa konuyla ilgili olarak M. Kemal Paşa'ya 25 Eylül'de bir telgraf çekerek uyarılarda bulunmuştur³⁴.

İstiklal Savaşı'nda öne çıkmaları pek istenmeyen bir kısım İttihatçılar, M. Kemal Paşa'nın askeri becerilerini takdir etmekle birlikte siyasi yönünü zayıf bulmuşlardır. Mesela Cavit Bey, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Dr. Nazım gibi İttihatçılar M. Kemal Paşa'nın siyaset adamlığını pek ciddiye almamışlardır³⁵. Karabekir Paşa da İttihatçılar gibi Ankara'daki siyasi faaliyetlerin sağlıklı yürümemesinden endişe etmiştir.

Nihayet Büyük Taarruz yapılmış, ülkeden Yunan ordusu atılmış ve şimdi sıra yeni kurulacak sisteme gelmişti. Yeni hükümet şekli nasıl olacaktı? Bu konuda Karabekir Paşa kendisinden fikir sorulmasını ve istişare edilmesini beklemekteydi³⁶. Ayrıca son zaferin (Büyük Taarruz) M. Kemal Paşa'ya kazandırmış olduğu karizma sebebiyle etrafına

³¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1091.

³² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1040, 1107.

³³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1108; Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, 327-331.

³⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1109; . Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, 331-332.

³⁵Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 49.

³⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1038.

toplanmış bulunan “*cürufun şerlerinden*”³⁷ O’nu “*korumak*” gerekiyordu. Karabekir Paşa bir kısım “*oldu bittilerle*” karşılaşmamak için Ankara’da bulunması gerektiğini düşünüyordu³⁸.

Karabekir Paşa’nın bu endişelerini Refet (Bele) Paşa ve Dr. Adnan (Adıvar) Bey de taşımaktaydı. Dr. Adnan Bey bu “*cüruf*” konusundaki endişelerini M. Kemal Paşa’ya iletmiştir. Paşa da Dr. Adnan Bey’in söz konusu endişesine “*Onlar birer maşadır. Hiçbir zaman benim gerçek arkadaşlarım ve kardeşlerimin arasına giremezler*” şeklinde karşılık vererek endişelerini “*gidermiştir*”³⁹. M. Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz’dan sonra Milli Mücadeleyi birlikte yürüttüğü arkadaşlarına karşı takındığı tutumuna bakıldığında “*maşaların*” telkinlerinden etkilenmediğini söylemek mümkün görünmemektedir.

³⁷ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, XXI; Karabekir Paşa Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan “Kemalî- Kemalist” kavramına karşı çıkmıştır. Bu konuda şunları söylemektedir; “*Batı’nın bugünkü varlığımızı, geçen devrelere benzetmek istemesindeki hedefi görelim ve Türk’ün bu varlığına Kemalist namını vermekle, ne zehirli maksatlar güttüğünü bilelim. Kemalist tabiriyle bir taraftan Türk varlığını şahıs ile geçerli göstererek milletimizi âleme gelişmemiş tanıtmak suretiyle idrakini küçültmek ve diğer taraftan da bu varlığın bütün milletin imanına değil herhangi bir başa bağlı bir parti, bir çete vaziyetinde ilan ederek bu istiklal ruhunun bütün İslam milletlerine yayılmasına meydan vermemek korkusundandır*”. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1017.

³⁸ Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, 334

³⁹ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, İstanbul 1983, s. 259.

1923 Genel Seçimlerine “Muhafazakârların” Girmesini Önlemek

Karabekir Paşa’nın İstiklal Savaşı sonrasında kurulacak yeni meclisle ilgili bazı fikirleri olmuştur. Bunlardan birisini 18 Şubat 1922’de M. Kemal Paşa’ya yazmıştır. Bu yazıda ikili meclis sisteminden söz edilmiştir. Karabekir’e göre yeni dönemde teşekkül edecek olan meclisi “*murakabe*” edecek bir merci daha olmalıdır. Yapılacak seçimlerde “*birçok kıymetli zatlar yerine bir takım muhafazakârlar*” seçileceğinden “*bunu önlemek için bazı tedbirler alınmalıdır*”. Karabekir Paşa’ya göre Meclise “*muhafazakârların*” girmesi durumunda iki önemli problemle karşılaşılacaktır. Bunlardan birisi “*fıkr-i teceddüt*” engellenecektir. İkincisi “*en mühim layihalar her hangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddediverceklerdir*”⁴⁰.

Karabekir Paşa “*meclise muhafazakârların girmesini önlemenin*” yolunu ikili meclis sisteminde görmektedir. Meclisin bir bölümünü uzmanlar diğer bölümünü de halkın seçeceği üyeler oluşturmalıdır. Uzmanların oluşturacağı meclise “*eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için Meclis-i Ayan değil de büyük mütehassıslar meclisi*” denilebilir veya daha uygun bir isim bulunabilirdi⁴¹.

M. Kemal Paşa, Karabekir Paşa’nın muhafazakâr üyelerin “*fıkr-i teceddüdü*”

⁴⁰ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1014; Atatürk, c, 2, 1960, 640.

⁴¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1015; Atatürk, C. 2, 1960, 641;

engellenebileceği endişesine katılmış fakat ikili meclis uygulamasına sıcak bakmamıştır⁴². Çünkü böyle bir uygulamayla milletin bütün hukuk ve yetkilerini haiz olarak seçilmiş olan BMM'nin “*mukarrerat-ı esasîyesini*” diğer bir “*heyetin kararıyla takyit*” etmek olacaktır. Böyle bir durum ise takip edilmekte olan “*esasatın ruhiyle kabil-i imtizaç*” olmayacaktır⁴³.

M. Kemal Paşa meclise “*muhafazakâr*” üyelerin girmesini önlemek için ikili meclis sistemini değil de “*belli bir görüşü*” benimsemiş olanların tercih edilmesinden yana olmuş ve bunu 1923 genel seçimlerinde uygulamıştır⁴⁴. M. Kemal Paşa bu uygulamasının gerekçesini şöyle açıklamaktadır; “*Çünkü vuku bulacak intihabatta, milleti iğfal ederek, muhtelif emellerle mebus olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, beyanat ve irşadatım kemal-i samimiyet ve itimatla karşılandı*”⁴⁵.

Karabekir Paşa, M. Kemal Paşa'nın bu şekilde aday belirleme yöntemine itiraz etmiştir. Karabekir Paşa'ya göre bu şekilde aday gösterilmesi milletin haklarına müdahale anlamına gelecektir. Oluşacak meclise de meclis denilmesi mümkün değildir.

⁴²Kazım Karabekir, **İktisat Esaslarımız**, Emre Yayınevi, İstanbul 2001, s. 167.

⁴³ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1015; Atatürk, C. 2, 1960, 642.

⁴⁴Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920–1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 405 – 406; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 191.

⁴⁵ Atatürk, c. 2, 1960, 729.

Amerika'dan örnek veren Karabekir Paşa “*Amerika'da bile servet en ziyade ilk tahsil görenler elindedir. Millet kendi işlerini yaptırmak için mütehasıslar kullanabilir. Fakat rey ve kontrol hakkını nasıl kendisinden alabiliriz? Bu hükümet tarzı şimdiye kadar bin bir belasını çektiğimiz müstebit saltanat devrine geri dönmek değil midir*” demektedir⁴⁶.

Ancak Karabekir Paşa'nın itirazları dikkate alınmamış ve İkinci Grup olarak bilinen hiçbir milletvekili aday gösterilmemiştir⁴⁷

1923 genel seçimlerinde M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasında anlaşmazlık kendini belli etmeye başlasa da M. Kemal Paşa bunu hissettirmemeye çalışmıştır. Seçimlere gidildiği bir dönemde Milli Mücadele önderleri arasındaki ihtilafın halka yansımaları doğru bulmayan Atatürk 1923 genel seçimleri öncesinde Karabekir Paşa'ya kabinede yer vermek istemiştir. Bu amaçla 5 Kasım 1922'de Müdafaa-ı Milliye Vekâleti görevini Karabekir Paşa'ya teklif etmiştir. Karabekir Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinde daha faydalı olabileceğini belirterek bu teklifi reddetmiştir⁴⁸. O sıralarda bu görevi yürüten

⁴⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1016

⁴⁷Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, (Haz.Faruk Özerengin), Emre yayınları, İstanbul 1994, s. 138.

⁴⁸Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 109; Karabekir Paşa bu teklifle ilgili olarak 1930 yılında kaleme aldığı hatıralarında şu değerlendirmeyi yapmaktadır; “*Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni kabul etmediğim Kemal Paşa hazretlerine bir ukte kalmış olacak ki Zafer'den sonra Ankara'ya geldiğim vakit, 'Kazım Paşa hastadır bunun yerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni kabul et' diye ısrar etti, kabul etmedim*”. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1011.

Fevzi (Çakmak) Paşa'yı⁴⁹ değiştirmeyi düşünmeyen M. Kemal Paşa 15 Kasım'da Karabekir Paşa'ya aynı teklifi tekrarlamış yine olumsuz cevap almıştır⁵⁰. Kısa bir süre sonra 10 Ocak 1923'de TBMM'de Karabekir Paşa'ya bu defa Müdafaa-ı Hukuk Grubu başkanlığı teklifi yapılmış bu da geri çevrilmiştir. Karabekir Paşa bunun gerekçesi olarak o günlerde devam etmekte olan Lozan görüşmelerini göstermiş ve komutanların siyasete karışmalarının bu süreci olumsuz etkileyeceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir⁵¹.

Karabekir Paşa kendisine Müdafaa-i Milliye Vekaleti görevini teklif edilmesini M.

⁴⁹ Fevzi Paşa'nın kabul etmediği Başbakanlık teklifiyle ilgili Karabekir Paşa şunları anlatmaktadır; "Fevzi Paşa'ya sordum: "Paşam, hükümet reisliğini siz neden kabul etmiyorsunuz?". Fevzi Paşa: "Oraya insanı düşürmek için getirir de ondan.. Siz Hükümet reisliğini istemediğinize göre başka bir arzunuz var mı?" Ben: "Eğer siz hükümet reisliğini kabul ederseniz, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliğini isterim".

Karabekir, Fevzi Paşa'ya niçin Genelkurmay Başkanlığını istediğini anlatır. Fevzi Paşa, Karabekir'e başbakanlık için İsmet Paşa'yı önerdiğini söyler. Karabekir: 'Makamınızın vazifesi daha da ağırlaşacaktır demektir. Bu tabii zatiâlinize ait bir mesele kalır. Bir hafta önce hükümet reisliği ve Erkân-ı Harbiye Reisliği meselelerini hallettiğinize göre düünden beri bu komedyaya nedir' diye sorduğunu; Fevzi Paşa'nın da 'Benden bahis etmesi ağzınızı aramak için olacak. Aramızdaki münasebetin derecesini anlamak istiyor. Senin başvekalâte tayinini de yine fikrini anlamak için zannediyorum' karşılığını verdiğini anlatıyor". **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 91.

⁵⁰ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 183; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 109.

⁵¹Karabekir, **İktisat Esaslarımız**, s. 167; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 112.

Kemal Paşa'nın halife ve saltanatı kendi üzerine "almak niyetine de" bağlamaktadır⁵².

Bu arada Birinci TBMM'nin görev süresi sona ermiş ve seçim sürecine girilmiştir. M. Kemal Paşa Karabekir Paşa ile birlikte Batı Anadolu'yu içine alan bir yurt seyahatine çıkmıştır. Bu seyahat 14 Ocak–25 Mart 1923 tarihleri arasında yapılmıştır⁵³. Bu gezi tamamlandıktan kısa bir süre sonra 1 Nisan 1923'de TBMM'de seçim kararı alınmıştır⁵⁴. 8 Nisan'da Karabekir Paşa'nın da⁵⁵ içinde

⁵² Karabekir Paşa Sakarya Zaferi'nden sonra M. Kemal Paşa'nın mareşallik ve gazilik unvanını almasını da halifelik ve saltanat makamıyla ilgili görmektedir. Bu hususu Karabekir Paşa şöyle ifade etmektedir; "Sakarya Zaferi'nde mirivalıktan müşirliğe (mareşallığe) ve gazi unvanına birden yükselen Mustafa Kemal Paşa son bir zaferle Yunanlıları Anadolu'dan kovduktan sonra da tabii bir mükâfat –en büyük olması tabii- isteyeceği ve istenmese dahi gerek eski ve gerekse yeni başlayan asalak çevresi kendi hayat ve istikballerini ebedi temin için ona en mühim bir mükâfatı vermek isteyecekleri tabiidir". Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1016-1017; Karabekir, Mustafa Kemal'in halife olmak isteğinden niçin bu kadar emindi? Paşa, endişesini şöyle dile getiriyor:

"Mefkûre Hatırası' el yazısıyla imzasını taşıyan sarıklılar arasındaki sarıklı resmi Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfet ve saltanatı kendisine almak mefkûresinde olduğu neticesinde karar kılıyordu. 12 Mayıs 1922 tarihli el yazılarını ve imzalarını taşıyan bir fotoğraf ilişiktir. Cumhuriyet fikrinden kendi uhdesine hilâfet ve saltanata dönüş bütün cihana karşı çok garip bir şey olacaktı. Ben, bizim için hilâfeti ayırmak ve saltanatı lâğv etmek, bu suretle Cumhuriyet'e gitmeyi iç ve dış siyasetimize daha uygun buluyordum. Fakat bunu da, en son zaferden sonra ortaya atabilirdik". **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 47.

⁵³ Salih Bozok, Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 214;

⁵⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, (1 4 1339-1923), s. 283.

⁵⁵Bazı kaynaklarda Karabekir Paşa ve arkadaşlarının M. Kemal Paşa'nın parti kurma fikrine karşı çıktığı ifade edilmektedir. Sezer Kılıç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Muhallif Basın",

bulunduğu bir toplantı yapılarak Halk Fırkasının parti programı olarak bilinen “Dokuz Umde” üzerinde bir çalışma yapılmıştır⁵⁶.

Nihayet seçimler yapıldıktan sonra TBMM 2 Ağustos 1923 günü toplanmış fakat çoğunluk sağlanamamıştır. Bu arada M. Kemal Paşa Karabekir Paşa’ya 5 Ağustos 1923 günü kabineye girmesi yönünde son bir defa daha teklif yapmıştır. O günlerde Rauf Bey istifa ettiğinden başbakanlık makamı boştu. Aday olarak Fevzi Paşa, Karabekir Paşa veya Ali Fethi Bey düşünülmekteydi⁵⁷. Fevzi Paşa siyasetle uğraşmak istememesini gerekçe göstererek görevi kabul etmemiş Karabekir Paşa da aynı gerekçeyle bu talebi reddetmiştir. Ali Fethi Bey ise kendisini yeterli görmediğinden kabul etmek istememiştir⁵⁸.

M. Kemal Paşa başbakanlık makamı için Karabekir Paşa’yı uygun bulmakta ve bunda ısrarcı olmaktaydı. Karabekir Paşa ise bazı özel şartlarla bu görevi kabul edebileceğini söylemiştir. Özel şartları ise ancak ikili görüşerek söyleyebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine M. Kemal ile Karabekir Paşalar ayrı bir odada özel olarak görüşmüşlerdir. Bu görüşmede Karabekir Paşa

şunları söylemiştir “*Medenî hedeflerimizde sürat fakat sosyal gayelerimizde tekâmül taraftarıyım. Hiçbir sebep ve bahane ile halka baskıyı ve idareyi istibdata çevirmeye razı değilim. Hilafet ve Saltanatın herhangi bir tarzda yeniden bir elde toplanmasına razı değilim. Benimle aynı fikirde olan uzman kişiler ve benimle aynı hız ve intizamla çalışmak kudretinde olan arkadaşlardan yeni bir kabine yaparım. Esaslı bir program da tertip ettikten sonra el ve fikir birliği ile samimi çalışırız. Ancak bu şartlar altında anayasa ile kayıtlı olan vazifemi ifa edebileceğimi ümit ederim*”⁵⁹. Karabekir Paşa’nın istekleri M. Kemal Paşa tarafından uygun bulunmamıştır.

M. Kemal Paşa 8-9 Ağustos 1923 günlerinde yeni seçilmiş olan milletvekillerini toplantıya davet etmiştir⁶⁰. Bu toplantıda M. Kemal Paşa meclis başkanlığına, Ali Fuat Paşa ikinci Başkanlığa aday gösterilmesine oy birliğiyle karar verilmiştir⁶¹. Toplantıda kurulması planlanan Halk Fırkası’nın nizamnamesiyle ilgili taslağın incelenmesi için bir komisyon kurulmasına karar verildi. Söz konusu komisyona aralarında Karabekir Paşa ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in de bulunduğu on beş üye seçilmiştir⁶².

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 70, C. XXIV, Mart 2008.

⁵⁶Rıdvan Akın, **TBMM Devleti** (1920–1923), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 404; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 131–134; Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, 190; Soyak, 2004, s. 151–153; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 516-525.

⁵⁷ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 149.

⁵⁸ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 149.

⁵⁹ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 152

⁶⁰Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923–1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.31.

⁶¹ Alpkaya, 1998, 31-32.

⁶² Alpkaya, 1998, 33.

TBMM 11 Ağustos 1923 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır⁶³. Grupta alınan karar gereğince 13 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına, Ali Fuat Paşa da ikinci başkanlığa seçilmiştir⁶⁴. 14 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de yapılan seçimler sonunda Ali Fethi Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine seçilmiştir⁶⁵. Karabekir Paşa ise milletvekilliği uhdesinde kalmak kaydıyla Birinci Ordu Müfettişliğine tayin edilmiştir⁶⁶. Ordu müfettişliğinin merkezi Ankara olduğundan Karabekir Paşa burada ikametini sürdürmüştür.

21 Ağustos'ta Lozan Antlaşmasıyla⁶⁷ ilgili görüşmelere başlanmıştır. Görüşmelerde Hariciye Encümeni Başkanı Yusuf Kemal Bey ve Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere bazı milletvekilleri konuşmalar yapmıştır⁶⁸. Bu konuşmalarda Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa'nın eseri olduğu ifade edilmiştir⁶⁹. Yusuf Kemal Bey bu konuşmayı yaptıktan sonra Karabekir Paşa ile karşılaşınca "*Paşam, sizi de tebrik ederim. Bu eserde en büyük hisse sizindir*" demiş fakat Karabekir Paşa kürsüde hiç kendisinden söz edilmemesinden rencide

olduğunu ifade ederek "*Millet kürsüsünden en küçük hisse vermeniz daha kıymetli olurdu*" şeklinde kırınlığını ifade etmiştir⁷⁰.

İnkılâpların Hayata Geçiriliş Şekli

Karabekir Paşa M. Kemal Paşa arasında anlaşmazlık konularından birisi de inkılâpların hayata geçirilmesiyle ilgili metot meselesidir. Karabekir Paşa'ya göre yapılacak toplumsal düzenlemeler "*millete rağmen*" olmamalıdır. "*Hiçbir sebep ve bahane ile halk tazyik*" edilmemelidir. İnkılâplar belirli bir zümreye değil, bütün millete yönelik olmalı, milletin iradesiyle ve tedricen uygulanmalıdır. Karabekir Paşa bu konudaki fikrini şöyle ifade etmiştir; "*Ben Milli İstiklalimiz gibi milli hürriyetimizi de en mukaddes bir gaye tanırım. Bunun için, medenî hedeflerimizde sürat fakat içtimai gayelerimizde tekâmül taraftarıyım. Ve hiçbir sebep ve bahane ile halkı tazyike ve iradeyi istibdata çevirmeye taraftar değilim*"⁷¹.

Cumhuriyet'in İlanı

M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasındaki anlaşmazlığın su yüzüne çıkmasında etkili olan konulardan bir diğeri de Cumhuriyet'in ilanıdır⁷². M. Kemal Paşa 22 Eylül 1923 günü Viyana'da yayınlanan Wiener Neue Presse muhbirine verdiği bir demeçte, Cumhuriyet'in ilanı konusunu kamuoyu önünde ilk defa gündeme getirmiştir⁷³. 5 Ekim'de HF büyük divanı bir

⁶³TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, (1. 8. 1339-1923), s. 2 vd.

⁶⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, (13. 8. 1339-1923), s. 36 vd.

⁶⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, (14. 8. 1339-1923), s. 61; Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, 335-336; Karabekir Paşa bu seçimde 3 oy almıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, (14. 8. 1339-1923), s. 61

⁶⁶ Atatürk, c. 2, 1960, 262.

⁶⁷ Lozan Antlaşmasının tam metni için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, c. 1 (21.8. 1339-1923), s. 111-242.

⁶⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, (13. 8. 1339-1923), s. 218-221.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, (21. 8. 1339-1923), s. 220, 221.

⁷⁰Uğur Mumcu (Haz.), **Kâzım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 99.

⁷¹Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 152.

⁷²Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 53.

⁷³ Paul Dumont, **Mustafa Kemal**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 112; M. Kemal Paşa

toplantı yaparak Anayasada yapılması gereken değişiklikleri hazırlamakla görevli bir ihtisas komisyonu seçmiştir. Artık bundan sonra Cumhuriyetin ilanına vesile olacak bir gelişme beklenmeye başlanmıştır⁷⁴.

Cumhuriyet'in ilanından hemen önceki günlerde Karabekir Paşa Doğu bölgesinde ziyaretlerde bulunmaktaydı. Paşa'nın tespitlerine göre sahil bölgesinde M. Kemal Paşa aleyhinde gözle görülür bir oluşum vardı. 1923 genel seçimlerinde Erzurum kongresinde yer alanların bile seçimlerde aday gösterilmemiş olması, Cumhuriyet'in ilan edileceği söylentileri ve baskıcı bir yönetim oluşacağı rivayeti gibi gerekçeler M. Kemal Paşa'nın aleyhinde oluşan havanın sebepleri arasındaydı⁷⁵.

Karabekir Paşa seyahati sırasında edindiği bu intibalarını Fevzi Paşa'ya çekmiş olduğu 21 Ekim 1923 tarihli telgrafında şöyle anlatmıştır; *“Dedikodunun esasını Gazi Paşa'nın Mecliste her emrine amade muayyen bir zümreye istinaden milli iradeye karşı baskıcı bir yönetim kurmak isteğine dayanıyor. Trabzon'a geldiğim vakit Cumhuriyet şeklinin kabul edilmek üzere olduğunu gazeteler yazdı. Bu havadis dedikoduların artmasına mucip*

NeueFreie Presse gazetesine Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın başkent olacağı yönünde 23 Eylül 1923 ve 2 Ekim 1923 tarihlerinde olmak üzere iki defa demeç vermiştir. Dumont, 1994, 112; Cumhuriyet rejiminin adı basında ilk defa Hüseyin Cahit Yalçın tarafından saltanatın kaldırıldığı tarihlerde gündeme getirilmiştir. 4 Kasım 1922 tarihli Renin gazetesinde yazmış olduğu makalede bu konuyu kaleme almıştır. Kılıç, agm, AAMD, Sayı 80.

⁷⁴Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 52; Demirel, 2013, 63; Dumont, 1994, 113.

⁷⁵Mumcu, 1990, 107.

oldu. Büyük Millet Meclisi Hükümet şeklinin Türklüğün ortaya koyduğu tarzda (Saltanat–Hilafet) olması gerektiği beyan edilirken idare şeklimizin gitgide Avrupa Cumhuriyetlerinden farksız bir şekil alacağı söylemlerinin garip bir tezat teşkil ettiği söylenmeye başladı”⁷⁶.

Bu arada Cumhuriyet'in ilanına zemin hazırlayacak gelişmeler yaşanmaya başladı. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa 24 Ekim 1923'de Meclis İkinci Başkanlığı görevinden istifa ederek⁷⁷ II. Ordu Müfettişliğine tayin edildi⁷⁸. Başbakan Ali Fethi Bey vekâleten yürütmekte olduğu Dâhiliye Vekâletinden ayrıldı⁷⁹. Bu istifaları M. Kemal Paşa *“bizimle nokta-i nazar ve faaliyette itilaf ve müşareket aramaya lüzum görmeksizin, müstakillen (bağımsız olarak) ve hafif çalışan bir hizip belirdi”* şeklinde yorumlamıştır⁸⁰.

O tarihlerde Heyet-i Vekile meclis tarafından ayrı ayrı seçilmekte ve TBMM başkanı tarafından tasdik edilmekteydi. Buna göre Ali Fethi Bey'in istifasıyla boşalan

⁷⁶ Mumcu, 1990, 107-108.

⁷⁷TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, (24 Teşrinievvel 1339-1923), s. 10.

⁷⁸ Atatürk, c. 2, 1960, 795; Ziya Göğem, **Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü**, c. 1, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul 1954, s.176; Demirel, 2013, 63; Ali Fuat Cebesoy, Cumhuriyet'in ilan tarzıyla ilgili Rauf Bey'in eleştirileri üzerine CHP grubunda Rauf Bey'e yapılmış olan ağır saldırılar konusunda şunları söylemektedir; *“Eğer bu esnada benimle Kazım Karabekir Paşa'ya ses çıkarmadılar ise, bunu ordu müfettişliğinde bulunduğumuza bağışlamak lazım gelir. Yoksa, meclise mebus olarak döndüğümüz zaman, bize de aynı tecavüzleri ihmal etmemişlerdir”*. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralarım**, II Kısım, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s. 89;

⁷⁹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, (24 Teşrinievvel 1339-1923), s. 10, 39; Atatürk, c. 2, 1960, 797; Göğem, 1954, 176.

⁸⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 797.

Dâhiliye Vekâletine Erzincan milletvekili Sabit Bey seçilmiştir. M. Kemal Paşa Sabit Bey'i "münasip" bulmamış, TBMM ikinci başkanlığına seçilmiş bulunan Rauf Bey'i de "tecviz" etmemiştir⁸¹.

Hükümet görevini yapmakta zorlanıyordu. Başbakan Fethi Bey "defaatle" bu konuyu TBMM Başkanı M. Kemal Paşa'ya "şikâyet" etmişti. Çözülmesi gereken bir hükümet bunalımı vardı. Bu bunalımın temelinde kabine üyelerinin meclis tarafından teker teker seçilmesi yönteminin bulunduğu açıkça görülmüştü⁸². Bu bunalıma çözüm üretmek üzere M. Kemal Paşa'nın isteğiyle kabine 25 Ekim 1923 günü Çankaya'da toplandı. Bu toplantıda kabine üyelerinin toptan istifa etmesine karar verildi⁸³. Alınan karara göre şayet kabine meclis tarafından tekrar seçilirse yine istifa edilecekti⁸⁴.

Çankaya'da varılan karar gereğince kabine 27 Ekim 1923'de topluca istifa etti⁸⁵. Ardından Mecliste yeni kabine listelerinin oluşturulması çalışmalarına başlandı⁸⁶. Ancak yeni bir kabine listesi bir türlü

oluşturulamadı⁸⁷. Halk Fırkası mevcut kabine bunalımına çözüm bulmak üzere 28 Ekim 1923 günü bir toplantı yaptı. Bu toplantıya M. Kemal Paşa davet edilerek kendisine bir kabine listesi sunuldu. M. Kemal Paşa bu kabine listesini uygun bulmakla birlikte listede bulunanların da fikirlerinin alınmasını tavsiye etti. Listede bulunanlardan Y. Kemal Bey'in görevi kabul etmemesi üzerine hükümet kurulamadı⁸⁸.

Aynı günün akşamı M. Kemal Paşa bazı kişileri Çankaya'ya yemeğe davet etti⁸⁹. Yemekte "yarın cumhuriyet ilan edeceğiz" dedi⁹⁰. Yemekte hazır bulunanlar "derhal" bu fikre iştirak ettiler. Yemekten sonra İsmet Paşa hariç misafirler Çankaya'dan ayrıldılar. M. Kemal Paşa ile İsmet Paşa birlikte gece geç vakitlere kadar 1921 tarihli Kanun-ı Esasi'nin devlet şeklini tespit eden maddesini değiştirerek bir tasarı hazırladılar⁹¹.

29 Ekim 1923 günü HF Meclis Grubu Ali Fethi (Okyar) Bey'in⁹² başkanlığında

⁸¹ Atatürk, c. 2, 1960, 797

⁸² Atatürk, c. 2, 1960, 798.

⁸³ **Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", C. 3, Sayı 36, (1 Kasım 1962), s. 290; Demirel, 2013, 63; Dumont, 1994, 113

⁸⁴ Atatürk, c. 2, 1960, 799.

⁸⁵ **TBM Zabıt Ceridesi**, C. 3, (27 Teşrinievvel 1339-1923), s. 75; Nutuk'ta belirtildiğine göre kabine üyelerinden Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa istifa etmeyecekti. Çünkü "ordunun idare ve kumandasının tesadüfî bir zata tevdiî caiz görülmedi" denilmektedir. Meclis zabıtlarında Fevzi Paşa'nın da istifa ettiği belirtilmektedir. Atatürk, c. 2, 1960, 799.

⁸⁶ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 54.

⁸⁷ **Yakın Tarihimiz**, Sayı. 36, 290; Dumont, 1994, 114

⁸⁸ **Yakın Tarihimiz**, Sayı. 36, 290.

⁸⁹ 28 Ekim 1923 günü M. Kemal Paşa tarafından Çankaya'ya davet edilenler, İsmet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Fethi Bey'dir. M. Kemal Paşa ile görüşmek üzere bekleyen Kemalettin Sami ve Halit Paşalar ile Rize milletvekili Fuat, Afyon milletvekili Ruşen Eşref de davet edilmişlerdir. Atatürk, c. 2, 1960, 802; **Yakın Tarihimiz**, Sayı. 36, 290.

⁹⁰ **Yakın Tarihimiz**, Sayı. 36, 290.

⁹¹ Atatürk, c. 2, 1960, 796-802.

⁹² Ali Fethi Okyar ile ilgili olarak Karabekir Paşa'nın ilginç hatıraları vardır. Karabekir'in verdiği bilgiye göre, bir gün hususî bir toplantıda Fethi Bey (Okyar) "Türkler Müslüman oldukları için geri kaldılar, Hristiyan olalım" teklifini yapmıştır. Diğer dinleyiciler hiçbir cevap vermeyince kendisi "Bu millet ne dinsiz, ne de Hristiyan olur"

toplandı. Bu toplantıda M. Kemal Paşa yaşanmakta olan bunalımın sebebinin vekillerin seçim sisteminde olduğunu ve bunun da anayasada yapılacak bir değişiklikle çözümlenebileceğini söyledi⁹³. İsmet Paşa ile birlikte hazırlamış olduğu teklifi sundu. Konu TBMM’de görüşülerek kabul edildi. Aynı gün Cumhuriyet ilan edildi⁹⁴. Böylece ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, ilk başbakan, İsmet Paşa (İnönü) ve meclis başkanı Ali Fethi Bey olmuştur⁹⁵.

Cumhuriyet’in ilanı, Meclis dışında bulunan ve bu kararın alınması sırasında kendileriyle istişare edilmemiş olan Milli Mücadelenin önemli şahsiyetleriyle İstanbul basını tarafından iyi karşılanmamıştır⁹⁶.

---

diyerek buna karşı çıkmıştır. Karabekir Paşa böyle bir karar karşısında “*halkın isyan edeceğini ve neticesinin de millî bir dram olacağını*” sert ifadelerle belirtmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da “*müzakere çok hararetlendi, burada kesiyorum*” diyerek konuyu kapatmıştır. Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası, İnkılâp Hareketlerimiz**, İstanbul 1994, Emre Yay. s. 146-148.

⁹³Yakın Tarihimiz, Sayı. 36, 291

⁹⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, (29 Teşrinievvel 1339-1923), s. 90 vd.;Yakın Tarihimiz, Sayı. 36, 291; Cumhuriyet’in TBMM’de kabul edildiği akşam Fransız Hükümeti’nin Ankara’daki temsilcisi Mougın, Quaid’Orsay’e (Fransız Dışişleri) şöyle bir telgraf göndermiştir; “*Türkiye, hakikaten bir sürprizler ülkesi. Beş dakikalık bir kulis çalışmasından sonra Meclis, saat 18.30’da, yeni anayasa maddelerini müzakere etmek üzere toplanıyordu. Saat 20.45’de Cumhuriyet ilan edilmişti. Bir kere daha Mustafa Kemal Paşa, itibarını güçlendiren ve kendisini, durumun tamamen hâkim kılan gücü ellerine teslim eden siyasi teşebbüs fikrini ıspatlamıştır*”. Dumont, 1994, 114.

⁹⁵ Atatürk, c. 2, 1960, 815.

⁹⁶Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul 1980, s. 380, 390.

Kararın “*aceleye getirilmiş*” olduğu yönünde fikirler gündeme gelmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sırasında İstanbul’da bulunan Rauf Bey’in Cumhuriyetin ilan biçimi hakkında gazetelere bazı yorumlarda bulunması⁹⁷ bazı HP’liler tarafından tepkiyle karşılanmıştır⁹⁸. İsmet Paşa Rauf Bey’i “*Halifeci*” olmakla suçlamıştır⁹⁹.

M. Kemal Paşa Nutuk’ta Cumhuriyet’in ilanına karar vermek için Ankara’da bulunan bütün arkadaşlarını davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya “*asla lüzum ve ihtiyaç duymadığını*” ifade etmiştir. Paşa’ya göre onlar zaten kendisiyle “*kesinlikle hemfikirdiler*”. Ankara dışında bulunanlara gelince “*bazı zevat, salahiyetleri olmadıkları halde*” kendilerine haber verilmeden ve görüşleri alınmadan Cumhuriyet’in ilan edilmesini “*vesile-i işbirar ve iftirak addetmişlerdir*”¹⁰⁰.

“*Ankara dışında*” olarak ifade edilen “*bazı zevat*” Karabekir Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi isimlerdir. Karabekir Paşa Cumhuriyet’in ilan edildiği sırada Trabzon’daydı. Cumhuriyet’in ilanını Trabzon Bahriye Müfrezesi komutanından öğrenmiştir¹⁰¹. Karabekir Paşa hem ordu müfettişi hem de milletvekili olduğu halde bu önemli gelişmeden kendisinin haberdar edilmemesini tepkiyle karşılamıştır¹⁰². Paşa,

⁹⁷ Atatürk, c. 2, 1960, 815-817; Demirel, 2013, 64.

⁹⁸ Göğem, 1954, 176;

⁹⁹ Demirel, 2013, 64.

¹⁰⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 803.

¹⁰¹ Mumcu, 1990, 108-109.

¹⁰² Karabekir Paşa M. Kemal Paşa’nın “*yetkileri yoktu*” ifadesine karşı şunları söylemiştir; “*Hâlbuki salahiyeti olmadığını söyledikleri arasında hem*

Cumhuriyet'in ilanının halka duyurulmasına yönelik yüz pare top atılması için kendisine izin almaya gelen müfreze komutanını Vali'ye (Trabzon Valisi) yönlendirmiştir. Hâlbuki Cumhuriyet'in ilan edildiği gece Trabzon'da Mevki Komutanı Kazım (Orbay) Paşa'ya bilgi verilmiş ve kutlanması emredilmiştir¹⁰³.

Esasen Cumhuriyet'in ilanı Karabekir Paşa, Rauf Bey ve diğerleri için bir sürpriz değildi. Ancak bunun zamanlaması ve kendileriyle istişare edilmemesi Karabekir¹⁰⁴ ve arkadaşları tarafından şaşkıncı bulunmuş ve “*oldu bitti*” olarak görülerek “*şaşkınlıktan dona kalmışlardır*”¹⁰⁵. Karabekir Paşa bu konuyla ilgili rahatsızlığını Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Merkez Heyeti üyeleriyle yapmış olduğu bir görüşmesinde şöyle ifade etmiştir; “*Daha istiklalimizin sevincine doymadan hürriyetimizi elimizden alıyorlar. Padişahların istibdadından nice kurbanlar pahasına uzun yıllar emeği ile kurtulan bu millet şimdi bir kumandan himayesine mi girecek?*”¹⁰⁶. Karabekir Paşa'nın tepkisi görüldüğü gibi

mebus hem de kolordu komutanları vardır”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 112;

¹⁰³Atay, **Çankaya**, 1980, s. 380; Atay'ın naklettiğine göre Karabekir Paşa ile Kazım Orbay arasında şöyle bir konuşma geçmiştir; Karabekir Paşa “*Nedir bu toplar?*” diye Kazım Orbay'a sorar. Orbay “*Cumhuriyet ilan edildi*” cevabını verir. Bunun üzerine Karabekir Paşa “*Niçin bana sormadınız?*” der. Orbay “*Sorsaydım top atmamamı mı emredecektiniz?*” karşılığını verir. Atay, **Çankaya**, 380.

¹⁰⁴Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, XXII.

¹⁰⁵Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 55; Naşit Uluğ'un naklettiğine göre o tarihte Trabzon'da bulunan Karabekir Paşa “*Ama biz Cumhuriyet'in ilanına karar vermemiştik*” dediğini nakletmektedir. Naşit Uluğ, **Siyasi Yönleri ile Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 362.

¹⁰⁶Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 191.

oldukça serttir. Sitemleri de dokunaklıdır. “*Bir kumandan*” olarak ifade ettiği M. Kemal Paşa'dır. Cumhuriyet'in istişare edilmeden ilan edilmesini O'nun “*himayesine*” girilme olarak değerlendiriyor ve “*istibdat*” hatırlatması yapıyor¹⁰⁷.

Karabekir Paşa Cumhuriyet'in ilanından sonra Trabzon'da bir hafta daha kalarak buradan 5 Kasım 1923'de ayrılmıştır. İstanbul'a gitmek üzere deniz yoluyla Ordu-Ünye'ye uğrayarak 10 Kasım 1923'de İstanbul'a ulaşmıştır. Burada Rauf Bey ve Refet Paşa ile yapmış olduğu görüşmede onların da Cumhuriyet'in ilanından kendisi gibi daha sonra haberdar olduklarını öğrenmesi üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır; “*İstiklal Harbinde birinci derecede vazife gören bu arkadaşlar dahi, sabahleyin top sesleri ile uyandıktan sonra Cumhuriyet'in ilan olduğunu öğrenmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa mefkûresi olan Hilafet ve Saltanat makamına geçmesini arkadaşlarının önlediğini görünce,*

¹⁰⁷ Karabekir Paşa Cumhuriyet'in ilanına sevindiğini belirterek M. Kemal Paşa'ya olan sitemini şöyle ifade etmektedir; “*Cumhuriyet'in ilanı ile artık hilâfet ve saltanat mefkûresine son verildiğini göyerek her iki habere de sevindim. Çünkü artık hâkimiyet-i milliye devam edecek ve diktatörlüğe meydan verilmeyeceğini umdum. Bu duygularımı şu tebrik telgraflarına da yazdım: Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Pasa Hazretlerine Trabzon, 31.10.1923. Hâkimiyet-i milliyenin mânâ-ı tammu telâkki edilebilecek Cumhuriyetimizin necip milletimiz hakkında saadetler getirmesini temenni eder; Cumhuriyetinizi tebrik ve Cenâb-ı Hak'tan muvaffakiyetler dilerim efendim*”. **Kâzım Karabekir Anlatıyor**, 109-110; Karabekir Paşa Cumhuriyet'in ilanının kendisine bildirilmemesi konusunu İsmet Paşa'ya sormuş O da bunun hata olduğunu söylemiştir. Aynı eser, 124.

*Cumhur reisliğine de mani olacakları endişesi ile işi çabucak bitirmek sureti ile Millet Meclisini bile toplayabildiği 118 kişiye dayanarak Cumhurreisliğine geçmiştir. İşin daha vahim ciheti de mevkiinde kalabilmek için eski arkadaşlarını Cumhuriyet aleyhtarı ve Padişah taraftarı göstermesidir*¹⁰⁸.

Diğer taraftan İstanbul'daki bazı gazeteler Cumhuriyet'in ilanı konusunda eleştirel yazılar yazıyorlardı. Mesela Tanin gazetesinde "göstermelik bir cumhuriyet ilan edildiği" denilerek sadece rejimin adını değiştirmekle her şeyin çözülemeyeceği yazılmıştır¹⁰⁹. Rauf Orbay bir gazeteye verdiği mülakatta Cumhuriyet'in ilanının "aceleye getirildiğini" ifade etmiştir. M. Kemal Paşa da Nutuk'ta Rauf Bey'i "samimi" bulmadığını söylemiştir. Rauf Bey'in gazetecilere demeç vermesini bir milletvekili olarak hakkı olduğunu fakat yapmış olduğu eleştirilerin "yerinde ve zamanında" olmadığını belirtmiştir¹¹⁰.

Rauf Orbay Karabekir Paşa gibi M. Kemal Paşa'yı kastederek "kişi tahakkümü" üzerinde durmuş¹¹¹ ve Cumhuriyet'in ilanı

¹⁰⁸ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 200.

¹⁰⁹ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 55

¹¹⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 820,

¹¹¹ M. Kemal Paşa TCF'nin "şahsi tahakküme" olan itirazını değerlendirirken "şahsi olarak böyle bir tahakkümün olmadığı" kanaatinde olduğunu söyledikten sonra iki noktaya dikkat çekmiştir. Bunlardan birisi TCF şahsi tahakkümden söz etmekte fakat bunun nasıl ortadan kaldırılacağı yönünde hiçbir teklif getirmemektedir. M. Kemal Paşa bu hususun altını çizdikten sonra ikinci olarak "istibdat olsa bile" bunun yalnızca "hâkimiyet-i milliyeye ve HF'nin temel ilkelerini korumak için" var olduğunu belirtmiştir. Zürcher, *Terakkiperver*

konusunda acele edildiğini söylemiştir¹¹². Rauf Bey "Cumhuriyetçiyim ama milli egemenliğin olduğu bir Cumhuriyet"¹¹³ sözleriyle milli hâkimiyet vurgusu yapmıştır. Karabekir Paşa da aynı kanaatte olduğunu belirtmekte hatta biraz daha açık konuşarak "M. Kemal Paşa'nın şahsî diktatörlüğe doğru gittiğini ve kendisine karşı çıkanları tehdit ettiğini" söylemiştir¹¹⁴.

Bu eleştirileri M. Kemal Paşa "Cumhuriyetin ilanına mani olmak" şeklinde değerlendirmiş ve milletin bu eleştiriyi yapanlarla "aynı fikirde olmadığını" belirtmiştir. M. Kemal Paşa'ya göre Cumhuriyetin ilanı konusunda yapılan bütün eleştiriler "samimiyetten uzaktırlar"¹¹⁵. Rauf Bey'in hükümete dair düşüncelerini uzun uzun açıklayan M. Kemal Paşa Rauf Bey ve arkadaşlarını "hilafet yanlısı" olmakla itham

---

Cumhuriyet Fırkası, 198; Ali Fuat Cebesoy da "şahsi tahakkümden" şikayet etmekteydi. Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 92.

¹¹² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 474; Rauf Bey'in itirazını Atatürk şöyle anlatmaktadır; "Cumhuriyet'in ilanında acele edilmiştir. Bunu yapanlar sorumlu olmayan kişilerdir. Bu tarz hareketin iç yüzünü anlamak lazımdır. Meclis, hâkimiyet-i milliyeyi hakkıyla muhafaza edebilecektir. Meçhul amaçlarla sevk ve idare olunmaya ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyet'in ilanını zaruri kılan sebep nedir? Cumhuriyet'in, aslında, bizim için faydalı ve gerekli olduğu ispat edilmelidir. Atatürk, c. 2, 1960, s. 833

¹¹³ M. Kemal Paşa The Times muhabiriyle yapmış olduğu görüşmede Rauf Bey'in milli hâkimiyet taraftarı Cumhuriyet anlayışına "Cumhuriyet'in ilk evresi olduğunun" altını çizmiş ve yabancı gazeteciye "Bizim Türkiye'de bir tek sıçrayışta hemen sizin İngiltere'de yüzyıllar boyunca elde edebileceğiniz tüm siyasi tecrübeyi gerçekleştirmemiz beklenmez" şeklinde değerlendirme yapmıştır. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 199.

¹¹⁴ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 200 – 201.

¹¹⁵ Atatürk, c. 2, 1960, 819.

etmiştir¹¹⁶. Atatürk'ün değerlendirmesine göre; Rauf Bey devlet başkanlığı makamının, orada “halifenin oturmasını temin edinceye kadar” başka unvanda birisi tarafından işgal edilmemesini “arzu etmiştir”¹¹⁷. Şayet bu makam işgal edilmiş ise “yapılan işten ric’ati temin edinceye kadar efkârı irticaa teşvik etmiştir”¹¹⁸. Cumhuriyetin ilanı sırasında “Rauf Bey ve emsali itiraz etmişler, yaygaralar yapmışlar ve irticakarane teşebbüslerde bulunmuşlardır”¹¹⁹. Atatürk, Rauf Bey ve Karabekir Paşa'nın Cumhuriyet ile ilgili eleştirini “mâlâyani ve mugâlâta” olarak yorumlamıştır¹²⁰. M. Kemal Paşa Cumhuriyet

¹¹⁶Atatürk'ün Rauf Bey ve arkadaşlarının “halifeci” olduğu yönündeki kanaati yeni değildir. İstiklal Mücadele'sinin başından beri bunu bilmekteydi. Kendi ifadesine göre M. Kemal Paşa “cepheyi artırmamak için hilafet taraftarı” görünmüştür. Atatürk The Times muhbirine bu hususta şunları söylemiştir; “İstanbul’da hilafetin kalacağından söz eden Misak-i Milli sadece yapıldığı sırada duyulan ihtiyaca uygun olan siyasi bir pakttir. Eğer o sırada Cumhuriyeti kurmak yönündeki arzumu açıklamış olsaydım, Milli Mücadele’de beni destekleyen Rauf Bey ve arkadaşlarının beni derhal terk edecek olduklarını çok iyi biliyorum. Aynı anda hem düşmanlarımızla savaşmak ve hem de bu tür iç siyasi mücadeleyi sürdürmek benim için imkânsızdı”. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 199.

¹¹⁷ Paul Dumont da benzeri değerlendirmede bulunmuştur. Dumont’un konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir; “Fakat Kemal, Sultan’ın işinin bitirilmesine rağmen, rejimi, meşrutî monarşinin tesisine doğru geliştirmeyi hâlâ ümit edenlerle cepheden çatışmamak için yeni Anadolu Devleti’ne bir sıfat vermekten buraya kadar büyük bir dikkatle kaçmıştır. Harekete geçmek için ortamın müsait olmasını bekleyerek sorunu belirsizlik içinde bırakmayı tercih etmiştir”. Dumont, 1994, 112.

¹¹⁸ Atatürk, c. 2, 1960, 824-825.

¹¹⁹ Atatürk, c. 2, 1960, 827.

¹²⁰Atatürk, c. 2, 1960, 873; Yunus Nadi Bey Mecliste yapmış olduğu bir konuşmasında Rauf Bey ve arkadaşlarını kast ederek; “Cumhuriyeti beğenmeyenler vardır. İtiraf edemedikleri şeyi

tartışmalarını yabancı basına da değerlendirerek Karabekir Paşa'nın eleştirilerine sitem etmiş “Kazım Karabekir Paşa da, Cumhuriyet’in ilanından duyduğu hoşnutsuzluğu gizleme zahmetine bile girmedir” demiştir¹²¹.

Cumhurbaşkanlığı Meselesi

M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasındaki anlaşmazlık konularından bir diğeri de Cumhurbaşkanlığının tarafsızlığı meselesidir. Karabekir Paşa Cumhurbaşkanlığı mevkiinin tarafsız olmasını savunmuştur. Tarafsızlığın temin edilebilmesi için de Cumhurbaşkanı seçilen kişilerin partisinden istifa etmeleri gerektiğini savunmuştur¹²². Atatürk ise Karabekir’le aynı fikirde değildir. O’na göre Cumhuriyet ve inkılâplar tam olarak yerleşinceye kadar, “Cumhuriyet ve inkılâpların müdafisi” olan HF’nin başında kendisi olmalıdır. Çünkü “Cumhuriyet’e karşı ciddi tehditler olabilir”¹²³.

Karabekir Paşa'nın cumhurbaşkanlığı konusunda Atatürk'ü eleştirmesinin bir başka sebebi daha vardı. Bu sebep, O’nun siyaseti bırakacağı yönündeki beklentisiydi. Karabekir Paşa’daki bu beklentinin kaynağı M. Kemal Paşa'nın 20 Temmuz 1922 tarihinde TBMM’deki bir konuşmasıdır. Başkomutanlık görev süresinin uzatılmasıyla ilgili

fikrinde besleyen mahlûkat vardı ve içimizdedirler. Öyle adamların kafası ezilir”. Atatürk, c. 2, 1960, 883.

¹²¹Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 197.

¹²² Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. 3, s. 34;

¹²³Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, , 67; Semiz, agm, 207.

müzakereler sırasında M. Kemal Paşa ülkenin düşman işgalinden kurtarıldıktan sonra siyaseti bırakacağını söylemişti¹²⁴. Daha sonra M. Kemal Paşa İzmir'in düşman işgalinden kurtarılmasını müteakip o konuşmaya atıfta bulunarak siyasetten çekileceğini hatırlatmıştır. M. Kemal Paşa aynı konuyu 1923 genel seçim çalışmaları sırasında da gündeme getirmiştir¹²⁵. Hatta M. Kemal Paşa İzmir'de iken 4 Şubat 1923'de TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Cebesoy Paşa'dan şöyle bir telgraf almıştır; “Gazi'nin geçen sene millete verdiği söz mucibince bir tarafa çekilmesi şartıyla kendisine bir saray ve ayda on bin lira ödenek verilmesi hakkında riyasete bir teklif verilmiştir. Müzakereye koyalım mı?”¹²⁶. Bu teklifin müzakereye konulmasını M. Kemal Paşa uygun görmemiştir¹²⁷.

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 21, (20. 07. 1338 (1922) s. 433.

¹²⁵ Atatürk, ün Vatan gazetesi muhabiri ile yeni seçimle ve İstanbul üzerine yaptığı konuşma için bkz: Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. 3, (Der. Nimet Arslan), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 85; Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, 191.

¹²⁶ M. Kemal Paşa ile birlikte İzmir'de bulunan Karabekir Paşa'nın anlattığına göre, bu telgrafa M. Kemal Paşa çok kızmıştır. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 72.

¹²⁷ M. Kemal Paşa HF'yi kurmadan önce yapmış olduğu yurt gezilerinde “bir kenara” çekilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Karabekir Paşa'nın anlattığına göre 7 Şubat 1923'de Balıkesir'de camide hutbe okuduktan sonra yapmış olduğu konuşmasında “bir kenara” çekilip çekilmeyeceğiyle ilgili olarak şunları söylemiştir; “Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için mektep olacaktır. Beni seven ve hayatımı düşünen dostlarım bana böyle bir fırka-ı siyasiye teşkil etmemekliği tavsiye etmişlerdir. Filhakika vazife-i milliyenin hitamunda köşeye çekilerek

Yani 1922'den 1923 yılına kadar olan yaklaşık bir yıl içinde çeşitli vesilelerle siyaseti bırakacağını tekrar tekrar ifade etmesi, Karabekir Paşa ve arkadaşlarında böyle beklentinin oluşmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi M. Kemal Paşa Halk Fırkası'nı kurduktan sonra bu partinin başkanlığını üzerine aldığı ve programını uzun vadede tatbik edeceğini ilan etmekle zımnen siyasete devam edeceğini ima etmiştir¹²⁸. Öyle anlaşılmaktadır ki, “yakın arkadaşlarının” bir kısmı O'nun aktif siyasetten çekilmesini istemektedirler. M. Kemal Paşa'nın siyaseti bırakması beklenirken “beklenmeyen” bir anda Cumhuriyet'in ilanı ve Cumhurbaşkanı olması Karabekir Paşa ve arkadaşlarını hayli şaşırtmış gibi görünmektedir.

Hilafet Tartışmaları ve Osmanlı Hanedanının Yurt Dışına Sürülmesi

TBMM'de 1 Kasım 1922'de kabul edilen 308 sayılı kararla saltanat kaldırılmış ve hilafetin devamına karar verilmiştir¹²⁹. Daha sonra Vahdetin'in 17 Kasım 1922'de İngiltere'ye sığınması üzerine Osmanlı hanedanından Abdülmecid Efendi 18 Kasım

istirahat etmekliğim benim için bir menfaattir, bunu yapabilmek için şimdiye kadar istihsal olunan neticelerin tesbit olunduğu gibi devam edeceğine itimat etmek icap eder. Fakat bu hususta henüz bi endişe olamam. Hiçbirinizin de bi endişe olmamanızı tavsiye ederim”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 74.

¹²⁸ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 80-81.

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, (1 11.1338-1922), s. 304.

1922'de TBMM tarafından halife seçilmiştir¹³⁰.

15 Ocak 1923'te Afyon milletvekili Hoca İsmail Şükrü Efendi Ankara'da bir risale yayınlarak TBMM'de kabul edilecek kanunların "*ahkam-ı şer'iyeye*" uygun olması için halifenin tasdikinin gerekli olduğunu belirtmiştir¹³¹. Mustafa Kemal Paşa böyle bir uygulamanın meclisi, halifenin danışma kurulu durumuna düşüreceği gerekçesiyle kabul etmemiştir¹³². Saltanatın kaldırıldığı tarih olan 1 Kasım 1922'de hilafetin de kaldırılacağı belliydi. Nitekim o tarihte mecliste yapmış olduğu konuşmasında M. Kemal Paşa bu yöndeki eğilimine ortaya koymuştu. Bu konuşmasında belirttiğine göre, Cengiz Han'ın torunu Hulagu'nun Bağdat'ı işgal etmesiyle orada bulunan Halife Mu'tasım'ı idam ederek hilafete fiilen son vermiştir¹³³.

Kaldırılmasına karar verilmiş olan hilafetle ilgili olarak 1923 yılının başlarından itibaren sürecin başladığı görülmektedir. M. Kemal Paşa hilafetin kaldırılacağı yönündeki ilk açıklamasını 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde İzmit'te gazetecilerle olan basın toplantısında ifade etmiştir¹³⁴. 1923 yılının sonbaharında hilafet konusu tekrar yoğun bir şekilde gündeme getirilmiştir. Konuyla ilgili çeşitli gazetelerde yorumlar yapılmıştır. Hüseyin Cahit, 6 Kasım 1923'te halifenin varlığı kabul

ediliyorsa ona gerekli saygının ve yetkinin verilmesi gerektiğini, cumhurbaşkanı aleyhinde nasıl yazı yazılması yasaklanıyorsa halife için de öyle olmasını istemiştir¹³⁵. Basında Halife Abdülmecid'in istifa edeceği ve İslam ülkelerinden oluşan bir komitenin İstanbul'da toplanarak bir hilafet kongresi düzenleyip halifenin seçileceği yönünde haberler yer almıştır¹³⁶. Halife Abdülmecid Efendi 9 Kasım 1923'de basına bir demeç vererek bu söylentileri tekzip etmiştir¹³⁷.

Aynı günlerde Şer'iyeye Vekili Mustafa Fevzi Efendi de halife seçimi konusundaki tüm söylentilerini yalanlamıştır. 10 Kasım 1923'te Tanin gazetesinde Dersim eski milletvekili ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in Halife Abdülmecid'e yazdığı bir mektup yayınlanmıştır. Mektupta halifenin istifa etmemesi gerektiği, halifenin Türklüğe kazanılmış bir kuvvet ve manevi bir hazine olduğu, tüm İslam ülke temsilcilerinin bir halife seçilmesine izin verildiği takdirde, ilk halifenin Türk olabileceği hiçbir milletin böylesine bir manevi hazine mirasını başkalarına vermemesi gerektiğini belirtmiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesi, halifenin başka ülkelerin ve hatta Hıristiyan ülkelerin esareti altında olan İslam ülkelerinden değil, tek bağımsız İslam ülkesi olan Türkiye'den ve Osmanlı hanedanından seçilebileceğini yazmıştır. Vatan gazetesinde halifenin tüm İslam ülkelerince benimsendiğini, bu ülkelerden halifeye ziyaretçilerin ve

¹³⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, (1 11.1338-1922), s. 564.

¹³¹İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul 1967, 43.

¹³²Kılıç, agm, AAMD, Sa: 70.

¹³³TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, (1 11.1338-1922), 309.

¹³⁴Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, 45.

¹³⁵Kılıç, agm, AAMD, Sa: 70.

¹³⁶Kılıç, agm, AAMD, Sa 70.

¹³⁷Demirel, 2013, 66.

mektupların geldiğini, halifenin ancak tüm İslam ülkeleri istemediği takdirde görevinden ayrılabilceğini, bunu önlemek için de meclisin halifenin görevlerini tespit etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İleri gazetesi İslam camiasının halife seçimine iştirak etmesinin “*düşmanın ekmeğine yağ süreceğini*” iddia etmiştir. İzmir milletvekili Mahmut Esat Bey, Hâkimiyet-i Milliye’de çıkan yazısında dört halife döneminden sonra hilafet müessesesinin “*orta çağ serserileri*” teşkilatı haline geldiğini iddia etmiştir. Mahmut Esat Bey’e göre bu müessesenin dört asırdan beri Türk milletine “*hiçbir katkısı olmadığı*” gibi “*çok zarar vermiştir*”. Bu sebeple buna bir “*çözüm bulunması gerekmektedir*”. Vatan gazetesinde 14 Kasım 1923’te Abdülmecid’in istifasının söz konusu olmadığı, ancak Ankara’da hilafet meselesini çözmek için bazı düşünceler olduğu yazmıştır. Bunlardan birisi hilafetin Türkiye’den ihracıdır. Bir başka alternatif de hilafetin Anadolu’da başka bir yere nakli veya İstanbul’da kalmasıdır. Bunlar içinde “*en uygun*” olanının hilafetin bir Anadolu şehrine taşınmasıdır. Gazetede belirtildiğine göre hilafetin başka bir ülkeye ihracını benimseyenler küçük bir azınlıktır¹³⁸.

Hilafet konusunda kamuoyunda bu tartışmaların yaşandığı sırada yurt dışından gelen iki mektup¹³⁹ süreci hızlandırmıştır. Bu iki mektuptan birisi 2 Eylül 1923’de Londra

İslam Cemiyeti Sekreteri Sait Muhammed tarafından Cumhurbaşkanına gönderilmiştir¹⁴⁰. Mektup Cumhurbaşkanına intikal etmeden Tanin gazetesinde yayınlanmıştır¹⁴¹. İkincisi 5 Aralık 1923 günü Emir Ali ve Ağa Han tarafından dönemin Başbakanı İsmet Paşa’ya gönderilmiş olan mektuptur. Söz konusu mektup İngilizce olarak gönderildiğinden tercüme edilmesi için beklenirken İstanbul’daki bazı gazetelerde¹⁴² yayınlanmıştır¹⁴³.

Söz konusu mektubun Türkiye’nin içişlerine müdahale olarak yorumlanmış ve mektubu yayınlayan gazeteler de vatana ihanet etmekle suçlanmıştır. TBMM’nin gizli celsesinde konu görüşülmüş ve 8 Aralık 1923’de İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir¹⁴⁴. Bu görüşmeler sırasında muhalif oy verenler kısa bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na dahil olmuşlardır¹⁴⁵.

Hilafet konusunda yoğun tartışmalar devam ederken 1924 yılının başlarında İzmir’de bir Harp Oyunu tatbikatı yapılmasına

¹⁴⁰TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, (8 Kanunvevel 1339-1923), s. 314.

¹⁴¹TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, (8 Kanunvevel 1339-1923), s. 215; Ayrıca konuyla ilgili bkz. Mehmet Emin Bozarıslan, **Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu**, İstanbul 1969.

¹⁴² Emir Ali ve Ağa Han’ın söz konusu mektubu 5-6 Aralıkta Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmıştır. Kılıç, agm, **AAMD**, Sa. 70.

¹⁴³TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, (8 Kanunvevel 1339-1923), s. 15.

¹⁴⁴TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, (8 Kanunvevel 1339-1923), s. 215; Jeaschke, **Türk İnkılap Tarihi Kronolojisi**, c. II, 7.

¹⁴⁵Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 59.

¹³⁸ Kılıç, agm, **AAMD**, Sa. 70.,

¹³⁹Dumont, bahse konu mektuplar için “*gizli anlaşma ve Cumhuriyet karşıtı tertipler içinde olmakla itham etmek için delil olarak kullanılmıştır*” değerlendirmesini yapmıştır. Dumont, 1994, 117.

karar verilmişti¹⁴⁶. Bu vesileyle M. Kemal Paşa 2 Ocak 1924'de İzmir'e gitmiş ve orada iki ay kadar kalmıştır¹⁴⁷.

Başbakan İsmet Paşa 22 Ocak 1924 tarihinde İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'ya hilafet makamıyla ilgili tahsisat ve halifenin hükümetle ilgili münasebetleri konusunda bir telgraf göndermiştir. Cumhurbaşkanı aynı tarihte vermiş olduğu cevapta hilafetin lağvedileceğini şu ifadelerle belirtmiştir; “*Halife ve bütün cihan, kati olarak bilmek lazımdır ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmeti mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklalini tehlikeye maruz bırakamaz*”. M. Kemal Paşa'nın sadece hilafet makamının kaldırılacağı yönünde değil aynı zamanda Osmanlı hanedanının da yurt dışına sürüleceği konusunda da karara vardığı anlaşılmaktadır. Aynı telgrafta Fransa'yı örnek göstererek şunları belirtmiştir; “*Fransızlar kral, hanedan ve mensubîni Fransa'ya sokmakta, istiklal ve hâkimiyetleri için yüz sene sonra, bugün dahi mahzur görüp dururken her gün ufuktan saltanat güneşinin tulûuna duacı bir hanedan ve mensubîni hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyetini, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz*”¹⁴⁸.

Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa ile Başbakan İsmet Paşa arasındaki bu telgraf

¹⁴⁶ Atatürk, 1960, c. 2, 845.

¹⁴⁷Jeaschke, **Türk İnkılâp Tarihi Kronolojisi**, c. II, 9; Atatürk, 1960, c. 2, 845.

¹⁴⁸ Atatürk, 1960, c. 2, 846-847.

teatisinden yaklaşık üç hafta sonra İzmir'de Harp Oyunu tatbikatı başlamıştır. İsmet Paşa 10 Şubat 1924'de İzmir'e gitmiştir. 14 Şubat'ta M. Kemal Paşa ile bir görüşme yaparak hilafetin ilgası konusunda fikir birliğine varmışlardır¹⁴⁹. Aynı tarihlerde İzmir'de bulunan Kazım (Özalp) ve Fevzi Paşalar da bu konuda fikir birliğine varmışlardır¹⁵⁰.

İzmir'de hilafetin kaldırılacağı yönde fikir birliği oluşurken bu gelişmelerden habersiz olarak İstanbul'da 18 Şubat 1924'de Karabekir Paşa ile Rauf Bey hükümet temsilcileriyle (Dr. Adnan Bey ve Refet Paşa) birlikte Halife'ye bir nezaket ziyaretinde bulunmuşlardır¹⁵¹. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Karabekir Paşa İzmir'e geçerek I. Ordu Müfettişi sıfatıyla yapılmakta olan Harp Oyununda Başkomutan olarak görev almıştır¹⁵². Burada hilafet konusunda alınan karardan Karabekir Paşa haberdar edilmemiştir. Hatta hilafetin ilga edildiğine dair karar TBMM'den geçtikten sonra bile Karabekir Paşa bilgilendirilmemiştir. Paşa Hilafetin ilgasıyla ilgili kararı 3 Mart 1924'de¹⁵³ Edremit'te kıtaları teftiş ederken

¹⁴⁹Jeaschke, **Türk İnkılâp Tarihi Kronolojisi**, c. II, 11

¹⁵⁰ Atatürk, 1960, c. 2, 848.

¹⁵¹Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 61; Kılıç, agm, **AAMD**, Sa. 70.

¹⁵²Ali Fuat Cebesoy, **Siyası Hatıralar**, C. 2, Doğan Kardeş Yayınları. İstanbul 1960, s. 65; Alpaya, 1998, s. 207-208.

¹⁵³Dumont halifeliğin kaldırılmasıyla Türkiye'nin dış etkisinin azalacağını şöyle ifade etmektedir; “*Daralmış hudutlarının ötesinde Türkiye'nin, geniş bir etki alanı sağlayan, az masrafla, rahat hareket imkânından kendisini mahrum etmesi için Ankara'daki Cumhuriyetçilerin çok cesaretli olması gerekti. Bu, Panislamizm'in, en azından, merkezi*

Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan öğrenmiştir¹⁵⁴.

Artık endişeler derinleşmeye başlamıştır. Karabekir Paşa ve arkadaşları bu gelişmelerden sonra “*neler olabileceği*” ve “*işin daha nerelere kadar*” gidebileceğinin bilinmeyeceği yönünde tedirgin olmaya başladılar. Karabekir Paşa'ya göre 1923 genel seçimlerinde halktan oy alınırken Hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu deklare edilmiş ve bu prensibin değişmez bir ilke olduğu ifade edilerek halktan oy alınmıştı¹⁵⁵. Karabekir Paşa, M. Kemal Paşa'nın hilafet ve saltanatı kendi üzerine alacağı yönündeydi. Sakarya Zaferi'nden sonra O'na mareşallik ve gazilik unvanının verilmesini buna bağlamıştı¹⁵⁶.

Hilafetin ilgasından sonraki günlerde Halk Fırkası'nda bir bölünme yaşanacağı, istifalar olacağı ve ardından muhalefet partisi kurulacağı söylentisi yoğun bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. Nitekim aynı yılın sonbaharına doğru istifalar başlayacak ve yeni muhalefet partisinin kurulması gerçekleşecektir.

Harf İnkılâbı

Atatürk ile Karabekir Paşa arasında İnkılâplar konusunda bazı fikir ayrılıkları

olmuştur. Bunlardan birisi harf inkılâbıdır. Karabekir Paşa 1922 yılında alfabenin değişmesine karşı olduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan'da gündeme gelmiş bulunan alfabe değişikliği teşebbüslerine şiddetle karşı çıkmış olan Karabekir Paşa, bu teşebbüsün Türk ve İslam camiası için tefrika ve zaaf meydana getireceğini belirtmiştir¹⁵⁷.

Karabekir Paşa bu konudaki fikirlerini 1923'de yapılmış olan İzmir İktisat Kongresi'nde de açıklamıştır. Karabekir Paşa'ya göre o günlerde kullanmakta olduğumuz “*İslam hurufatı*” (Arap alfabesi) değiştirilmek istenmektedir. Bu alfabe değişikliği fikri Avrupa'da ortaya çıkmış ve dış kaynaklıdır. Latin harflerinin kabul edilmesi “*müthiş bir felaket*” olacaktır. Arnavutlar “*İslam hurufatını*” değiştirdiler ama bunun bir “*felaket*” olduğunu “*pek geç*” anladılar. Azerbaycan da aynı hataya düşmüştür. Karabekir Paşa şöyle devam etmiştir;

“*Bizim İslam hurufatımız kafi değilmiş, binaenaleyh Latin hurufatı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici oldular. Fakat neticede bunun felaketli olduğunu anladılar ve pişman oldular... Bu hususta hususi olarak bizden de fikir soranlar oluyordu. Biz de bunun vahametini ve bu*

Konstantinopl olan bir Panislamizm'in sonudur”. Dumont, 1994, 119.

¹⁵⁴ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 252-253.

¹⁵⁵ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 252 – 253.

¹⁵⁶ Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre Sakarya Zaferi'nden sonra Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın teklifiyle meclis tarafından M. Kemal Paşa'ya mareşallik ve gazi unvanı verilmiştir. Zaferden sonra da bu makamların daha üstü olan hilafet ve saltanat makamı da M. Kemal Paşa'ya verilecektir. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1016-1017.

¹⁵⁷Karabekir Paşa Erzurum'da 15 Kolordu Komutanı olarak görev yaparken yayınlamış olduğu Varlık gazetesinde Azerbaycan'da ortaya çıkmış olan alfabe değişikliği teşebbüsünü “*Kem Yol Azerbaycan'da Elim Bir Teşebbüs*” başlığı altında bir makalede gündeme getirmiştir. Bu makalede Japonları örnek göstererek alfabenin değişmemesi gerektiğini savunmuştur. **İstiklal Harbimiz**, 1078.

harflerin değiştirilmesinin bugün kürre-i arz üzerinde yaşayan üç yüz elli milyon ehli-İslam'a ait olduğunu söyledikse de, onlar anlaşılabilir bir şekli-i haruf kabulü noktasına doğru yürüdüler”¹⁵⁸. Karabekir Paşa daha sonraları yayınlanmasına müsaade edilmeyen hatıralarında “*iktidara geldiği zaman yeni harf*

¹⁵⁸Karabekir Paşa'nın 1923'de harf inkılabı ile ilgili olarak İzmir İktisat Kongresinde yapmış olduğu konuşmasının bir kısmı şöyledir; “*Binaenaleyh bugün bir kuvvet vardır ki o vakit bütün cihana karşı bu propagandayı yapıyor. Türk yazısı güçtür, okunmaz. Bendeniz bu mesele ile bizzat uğraştım ve Arnavutluk ihtilali içinde bulundum. Acaba bu Latince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket her-ü merce (kargaşa) gider. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız, yazılarımız ve binlerce cilt âsârımız (eserlerimiz) bu lisanla yazılmış iken başka şekilde olan ve hilafını kabul ettiğimiz gün en büyük felakette derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah verilmiş olacak. Bunlar âlem-i İslam'a karşı diyeceklerdir ki Türkler ecnebi (yabancı) yazısını kabul etmişler ve Hristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytankarane fikir budur... En gabi (geri zekâli) bir köylü çocuğuna bir ay ile üç ay arasında kendi harufatımızı (harflerimizi) ve gazetemizi okutuyoruz. Binaenaleyh bizim harufatımız okunmaz değil belki harufatımız dünyanın en güzel şekli ve öyle latif bir resimdir ki, hiçbir lisanda bunun kadar tenevvülü nazara sevim verecek yazı yoktur. Bendeniz ecnebilerle iki sene Harb-ı Umumide (Birinci Dünya Savaşı) beraber çalıştım. Yazımız öyle hürdür ki onlarla karşı karşıya aynı şeyi not ederdik. Ecnebiler aynı sahifeyi yazıncaya kadar ben on sahife yazar ve işimi bitirirdim. Almanca, Fransızca harufat hep böyledir. Sonra bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Latin harufu yoktur. Bu gün Fransızca haruf o kadar karışıktır ki, bizim dilimizi kabil değil terennüm edemez. Bu mesele inceden inceye tetkik edilmiştir. Binaenaleyh istirham ediyorum. Zararlı olan-ki zararını İslam bir kavim çekmiştir-bu gibi mesaili bırakalım. Böyle fikirler içimize girmesin. Sonra büsbütün lab-ü ebkem olur ve bütün âlem-i İslam'ı üzerimize hücum ettirir ve kendi aramızda birbirimizi yeriz. Bunlardan kendimizi siyanet (muhafaza) edelim”.* A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara 1997, 265-267; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 1078-1079.

ve yazıyı kaldırıp, eski harf ve yazıyı iade edeceğini” ifade etmiştir¹⁵⁹.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞUNA DOĞRU

Cumhuriyet'in ilanından sonra HF'de Karabekir Paşa ve arkadaşlarına karşı tutum ve davranışlar gittikçe sertleşmeye başlamıştır. Artık “*oldu-bittiler*” dönemine girilmiştir. Karabekir Paşa'nın ifadesiyle Meclis bir “*karargâh*” haline getirilmiştir. Nihayet memleketin “*maruf ve güvenilir*” bazı şahsiyetleri “*Cumhuriyeti koruma ve demokrasiyi yaşatma*” adına bir muhalefet partisi kurmaya karar vermişlerdir¹⁶⁰.

O günlerde Musul meselesi de gündemdeydi. Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre M. Kemal Paşa Musul'un askeri yöntemlerle alınmasından yanaydı. Karabekir Paşa bunun bir felaket olacağını düşünerek askeri harekate karşı çıkmıştır. Fevzi Çakmak da aynı kanaateydi¹⁶¹. Başbakan ismet Paşa da benzeri görüşü benimsemişti. Böyle bir ortamda Kazım Karabekir Paşa M. Kemal Paşa'yı son bir defa daha ikna etmek istedi. Fakat M. Kemal Paşa “*TBMM'yi topladık, söz milletin*” dedi¹⁶². Bu söz üzerine Karabekir

¹⁵⁹ Süleyman Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan; Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 470,

¹⁶⁰ Göğem, 1954, 177.

¹⁶¹Karabekir, Fevzi Paşa'nın Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya (Eğilmez) verdiği son emri de öğrenir. Bu son emir şöyledir “*İcap ederse eşkıyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz*”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 143.

¹⁶² Uğur Mumcu Karabekir Paşa ile M. Kemal Paşa'nın görüşmesini şöyle anlatmaktadır; “*Günlerden 18 Ekim'dir. Mustafa Kemal, doğu*

Paşa “*madem söz milletinse o halde mecliste mücadeleyle sürdürelim*” diye düşünerek muhalefet partisi kurmaya karar vermiştir¹⁶³.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Karabekir Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen 1923 genel seçimlerinde M. Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylar meclise girebilmişlerdir. Fakat bu durum bile mecliste bir muhalif grubun ortaya çıkmasını önleyememiştir¹⁶⁴. Bir araştırmaya göre meclisin açıldığı Ağustos 1923'den Kasım 1924'de muhalefet partisinin kuruluşuna kadar olan dönemde isim belirtme yöntemiyle yapılmış 156 oylamanın sadece 27'sinde (% 17) oybirliği sağlanabilmiş geri

---

gezisinden Ankara'ya dönmektedir. Karabekir, M. Kemal Paşa'yı Ayrancı sirtlarında karşılar. M. Kemal, Karabekir'i görünce arabasını durdurur. Arabada İsmet Paşa da vardır. Karabekir, M. Kemal Paşa'ya: 'Paşa Hazretleri; bir harp tehlikesi karşısında olduğumuzu ve. zat-ı samilerine dahi arz ettiğim mütalâalarımıza rağmen Musul Harekâtı'na başlamanın buna sebep olduğunu öğrendim. Paşam, netice felâket olur. Mustafa Kemal, Karabekir'in sözünü keserek şunları söyler: 'Büyük Millet Meclisi'ni acele topladık. Söz milletindir'. Karabekir, bu konuşmadan sonra günlüğüne şu notları düşer: 'Artık kararımı vermiştim. Söz milletindir; söz milletin, kabul'. Karabekir, dört gün önce de Millî Savunma Bakanlığı bütün kolordulara gizli bir emir yollamıştır: 1643 sayılı emirde, ordu müfettişlerinin Bakanlıktan izinsiz gezilere çıkmamaları gereği bildiriliyordu. Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'le de konuşmuş ve kararlarını vermişlerdi. Parti kuracaklardı. Şu satırlar Karabekir'indir: 'Harp felâketinin önüne ancak Büyük Millet Meclisi'nde bir blok halinde görünebilirsek durabiliriz. Esasen Cumhuriyet'in kökleşmesi için icabında bir parti halinde çıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk". Kazım Karabekir Anlatıyor, 143.

¹⁶³ Kazım Karabekir Anlatıyor, 143.

¹⁶⁴Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 51.

kalan 129 oylamada (% 83) muhalif oy kullanılmıştır¹⁶⁵. Görüldüğü gibi % 17'lik bir oranda fikir birliği bulunmaktadır. Benzeri tespitler Zürcher tarafından da yapılmaktadır¹⁶⁶.

Yeni Partinin Kurulmasıyla İlgili Çalışmalar

İstiklal Savaşı başarıyla tamamlandıktan sonra bir kısım İttihatçılar Ankara'da 12-13 Nisan 1923 tarihleri arasında Cavit Bey'in evinde iki gün üst üste bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıya iştirak eden İttihatçıların sayısı 15–20 civarında olduğu bilinmektedir. Katılanlar arasında Karabekir Paşa'nın adı geçmemektedir ama yaklaşık yedi ay sonra kurulacak olan TCF'nin üst yönetiminde görev alacak iki isim bu toplantıda bulunmuştur¹⁶⁷. Bu isimler Ahmet Şükrü Bey ile İsmail Canpolat'tır¹⁶⁸. Bu toplantıda 1923 yılında yapılacak genel seçimlerle ilgili bazı konular görüşülmüştür. Bunlardan bazıları kuvvetler ayrılığı, tek dereceli seçimler, iki meclisli parlamento ve İstanbul'un başkent olarak önemi gibi

---

¹⁶⁵Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 72.

¹⁶⁶Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 51.

¹⁶⁷Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 46.

¹⁶⁸Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıya katılan isimler şunlardır; Kara Kemal, Cavit, Dr. Nazım, Dr. Rusuhi, Ahmet Şükrü, Hüseyin Cahit (Yalçın), Filibeli Hilmi, Yenibahçeli Nail, Çolak Selahattin (Köseoğlu), Vehbi, Ahmet Nesimi (Sayman) ve Hüseyinzade Ali (Turan), Rahmi (Arslan), İsmail Canbolat ve Küçük Talat (Muşkara). Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 47.

konulardır¹⁶⁹. Bu toplantıda HF'nin desteklenmesi kararlaştırılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra M. Kemal Paşa ile Karabekir Paşa ve arkadaşları arasındaki fikir ayrılıkları derinleşmeye başlamıştır. Bu süreçte Rauf Bey'e muhalefet parti kurması yönünde bir teklif yapılmıştır. Bu teklif Rauf Bey'e, Cumhuriyet'in ilanı konusunda basına yapmış olduğu mülakat konusunda açıklama yapmak üzere Ankara'ya çağırıldığı tarihte yapılmıştır. Söz konusu teklif Eskişehir istasyonunda Kemalettin Sami Paşa tarafından iletilmiştir¹⁷⁰.

Rauf Bey kendisine teklif edilen muhalefet partisini kurmasıyla ilgili teklifi reddetse de artık gelişmeler bu yöne doğru gitmekteydi. Nitekim 9 Eylül 1924'de İzmir'de Rauf Bey'in annesinin evinde bir toplantı yapılmıştır. Burada Ali Fuat ve Karabekir paşalar bulunmuştur¹⁷¹.

Görüşmelerin ikincisi yine Rauf Bey'in İstanbul'daki evinde yapılmıştır. Ekim 1924'un son haftasında yapılmış olan bu toplantıda yeni partinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu toplantıda önemli kararlar alınmıştır. Söz konusu kararlar şunlardır;

1. Şüphe altında ordu müfettişliğinde kalınamaz¹⁷².
2. Herhangi bir düşünce ile milletvekilliğinden istifa etmek doğru değildir.
3. İnkılâpların hepsine taraftar olmakla beraber, bunların herhangi bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermek için değil, bütün memlekete ve halkımıza mal edilmek emriyle yapılmış olduğu hakkında mutabık kalınmıştır.
4. Devlet şeklimiz olan Cumhuriyetin bir şahıs veya zümrenin idaresine alet olunmasına mani olmaya elimizden geldiği kadar çalışılacaktır.
5. Mecliste aynı fikirde olacak milletvekilleriyle seslerimizi duyuracağımıza kani olunmuştur¹⁷³.

Basında muhalefet partisinin kurulmasıyla ilgili ilk haber, parti kurulmadan yaklaşık bir ay önce 6 Ekim 1924'de Son Telgraf gazetesinde yer almıştır. Bu haber bir gün sonra Rauf Bey tarafından tekzip edilmiştir. Yeni parti resmi olarak kurulmamıştı ama artık kurulmasıyla ilgili hazırlıklar tamamlanmıştı. Tekzip edildiği tarihten 23 gün sonra kurulacak olan muhalefet

¹⁶⁹Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 48.

¹⁷⁰Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 58.

¹⁷¹O tarihlerde Karabekir Paşa evlenmek için İzmir'e gelmişti; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 95; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 65;

¹⁷² Bu fikir Karabekir Paşa'ya aittir. Karabekir Paşa bu fikrini ortaya attıktan sonra arkadaşlarının ordudan istifa ederek mecliste toplanmalarını teklif etmiştir. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 95

¹⁷³Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 65.

partisinin yayın organı olması konusunda Ahmet Emin Yalman'a bir teklif götürülmüştür. Basında bu konuda başka haberler de çıkmıştır. Kurulacak partinin İttihatçı olacağı yönündeki haberler kurucular tarafından tekzip edilmiştir¹⁷⁴.

Ekim ayının sonlarına doğru muhalefet partisinin oluşumuyla ilgili ilk işaretler görülmeye başladı. Ordudan bazı komutanlar çeşitli gerekçelerle istifa etmeye başladılar. Karabekir Paşa, Birinci Ordu Müfettişliği görevi sırasında harcırahının kesilmesi, hakkında “*mürteci olduğu yönünde*” propagandasının yapılması, mektuplarının açılması, raporlarının dikkate alınmaması ve teftiş için izin almak mecburiyetinde bırakılması ve kendisine güvenilmemesi¹⁷⁵ gibi sebeplerden dolayı oldukça rencide olmuştur¹⁷⁶. Paşa, orduda yaşadığı olaylarla ilgili “*ıstırabını*” sonraki tarihlerde şöyle ifade etmiştir; “*Çok çetin mücadelelere ve iftiralara uğradık. Yarınımız mahvoldu. Hakikat ve hürriyet uğruna ölümü de hiçe sayarak sonuna kadar didiğim*”¹⁷⁷.

Karabekir Paşa duygularını bu şekilde ifade ederek ordu müfettişliğinden 26 Ekim 1924'de istifa etmiş¹⁷⁸ ve siyaset yoluyla

mücadele edeceğini söylemiştir. Karabekir Paşa'nın istifa dilekçesi şöyledir; *Bir yıllık ordu müfettişliğim sırasında gerek teftişlerin sonunda verdiğim raporların, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarılarımın dikkate alınmadığım görmekle üzüntüm ve kederim çok büyüktür. Üzerime düşen görevi milletvekili olarak daha çok vicdan rahatlığıyla yapacağıma tam inancım olduğu için Ordu Müfettişliği görevimden çekildiğimi bilgilerinize sunarım*¹⁷⁹.

Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa Karabekir Paşa'nın ordu müfettişliğinden istifasını uygun bulmamıştır. Cumhurbaşkanı dilekçede dikkate alınmadığı belirtilen raporları incelemiştir. M. Kemal Paşa raporlar içinde uygulanması mümkün olanların tatbikini sağlayarak Karabekir Paşa'nın istifasını önlemeye çalışmıştır. Fakat Paşa istifa isteğinde direnmiştir¹⁸⁰.

Karabekir Paşa siyasete dönme sebebini iki gerekçeye bağlamıştır. Birincisi M. Kemal Paşa'nın Musul'un askeri yöntemlerle geri alma arzusudur. Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre Haliç Konferansından (19 Mayıs-5 Haziran 1924) sonra M. Kemal Paşa ile yapmış olduğu bir görüşmesinde, Paşa'nın bu konuda siyaseten başarı elde edilemediğini ve askeri yola başvurmaktan başka çare kalmadığını ifade

¹⁷⁴Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 70.

¹⁷⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 738.

¹⁷⁶Karabekir, **Paşaların Kavgası** s. 302-303; Semiz, agm, 200; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 95

¹⁷⁷ Mumcu, 1990, 148.

¹⁷⁸BCA, 030.10.46.299.12; Atatürk, 1960, c. 2, 852; Jaeshke, **Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi**, c. II, s. 22.

¹⁷⁹Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 313 – 315; Atatürk, C. 2, 1960, s.852; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 76.

¹⁸⁰ Atatürk, C. 2, 1960, s. 852-853;

ettiğini belirtmektedir. Karabekir Paşa bu yöntemi çok tehlikeli bularak, İngilizlere karşı savaşa girmenin çok tehlikeli olacağı mülahazasıyla “*bugün İstiklal Harbi zamanından daha zayıf bir durumda olduğumuzu*” belirtmiştir. Herhangi bir başarısızlık halinde özellikle Kürtlük bölgesindeki yankıları çok zararlı olabilir. Karabekir Paşa bu şekilde Musul meselesinin askeri yöntemlerle çözmeye teşebbüs etmenin risklerini M. Kemal Paşa’ya anlatmaya çalışmışsa da ikna edici olamamıştır¹⁸¹.

Karabekir Paşa’nın siyaseti tercih etmesinin bir başka gerekçesi de “*şahsi yönetimi*” önlemektir. “Karabekir Paşa’ya göre bir “*Cumhuriyet fırkası*” kurulmalı ve bu parti, “*Cumhuriyet’in ortadan kaldırılmasını önlenmeliydi*”. Karabekir Paşa’nın ordu ile ilgili projeleri de vardı. Meclis en yüksek karar mercii olduğuna göre bu projelerini orada hayata geçirmeyi ümit ediyordu. M. Kemal Paşa’nın “*bir karargâh*” haline getirdiği meclisin daha fonksiyonel hale getirilmesi gerekiyordu¹⁸². Karabekir Paşa bu düşüncelerle ordu müfettişliğinden istifa etmiş ve siyaseten mücadeleyi tercih etmiştir.

Karabekir Paşa ile aynı kanaatleri paylaşan ve kısa bir süre sonra yeni bir siyasi partide yer alacak olan diğer isimler de ordudan istifa etmeye başladılar. 30 Ekim günü İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat (Cebesoy)

Paşa¹⁸³ ile Refet (Bele) Paşa da aynı gerekçelerle istifa etmişlerdir¹⁸⁴. Aynı günlerde Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat (Çobanlı) Paşa’nın da istifa edeceği söylentileri yayılmıştır¹⁸⁵. 31 Ekim’de de Cevat Paşa hem ordu müfettişliği hem de milletvekilliğinden istifa etmiştir¹⁸⁶. Nutuk’ta belirtildiğine göre, Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa, Cebesoy’un II. Ordu Müfettişliğinden istifa edeceğinden habersiz olarak Ankara’ya geldiği gün (30

¹⁸³M. Kemal Paşa Ali Fuat Paşa ile ısrarla görüşmek istemiş fakat bu gerçekleşmemiştir. Karaosmanoğlu, 1984, s. 77; Ali Fuat Paşa’nın Konya’dan Ankara’ya geldikten sonra vaktiyle kendisine kurmay başkanlığı yapan Saffet (Arıkan) Bey’in evinde misafirdi. O akşam Saffet Arıkan da Atatürk’ün sofrasında yer almasına rağmen Ali Fuat Paşa’nın kendi evinde misafiri olduğunu her nedense söylememiştir. Karaosmanoğlu, s. 78-80; Cebesoy, “*şahsi yönetim*” konusunda itirazlarını şöyle ifade etmektedir; “*Cumhuriyetin ilanına kadar bütün inkılap kararları, günlerce münakaşa edilerek meclisçe verilirdi. Cumhuriyetin ilanında ve ondan sonraki bazı mühim inkılap kararlarında böyle hareket edilmemişti. Mevzu Meclis sahnesine getirilmezden evvel kulislerde hazırlanıyordu, şahsi idare taraftarları bundan haberdar edilerek vazifeleniriliyordu. Mecliste ekseriya fikir adamlarının bulunmadığı bir zamana tesadüf ettirerek mevzu emrivaki şeklinde Meclis heyeti umumiyesine getiriliyor, hemen bir karar alınıyordu*”. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralarım II. Kısım**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s. 86. .

¹⁸⁴Jaeschke, **Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, C. II**, 23; Cebesoy, 1960, 101; Ali Fuat Paşa istifa etmeden önce yanında Rauf Bey ile birlikte Fevzi Paşa ile bir görüşme yapmış ve Karabekir Paşa’nın müşteki olduğu hususları gündeme getirmiştir. Fevzi Paşa’nın yakınlık göstermekten başka bir şey yapamayacağı anlaşıldıktan sonra son derece sert ve tek satırlık bir istifa dilekçesi vermiştir. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 72; Semiz, agm, 201: Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 101.

¹⁸⁵Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 72.

¹⁸⁶TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3 (1.11.1340-1924), s. 6; Jaeschke, **Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, C. II**, 23.

¹⁸¹ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 311; Mumcu, 1990, 135-142;

¹⁸² Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 316.

Ekim 1924) Çankaya'ya akşam yemeğine davet etmiş fakat davet ulaştırılamamıştır¹⁸⁷. Rauf Bey, milletvekilliğinden istifa etmiş bulunan Refet Paşa'nın istifası geri aldırılmıştır¹⁸⁸. Atatürk'e göre müstafi paşalar (Karabekir Paşa ve arkadaşları), ordu müfettişliklerinin kıymetlerini “*takdir etmemişler*”, Müdafaa-ı Milliye Vekâleti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'yi ve hükümeti “*beğenmemişlerdir*”. Ayrıca bu paşalar, “*hükümeti düşürmek ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisini değiştirmek istemektedirler*”¹⁸⁹. M. Kemal Paşa Paşaların müfettişlik görevlerinden istifa etmelerini “*hükümeti düşürmeye yönelik*” olarak yorumlamıştır¹⁹⁰.

Kurulacak muhalefet partisinin lideri olarak önceleri Karabekir Paşa'nın adı yer almamıştır. Kurucular (dörtler) olarak bilinen Milli Mücadele'nin önde gelenlerinin adları geçmekteydi. Bu isimler Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Paşa, Dr. Adnan (Adıvar) Bey ve İsmail Canpulat'tır. Kamuoyunda HF'den istifa ederek yeni bir muhalefet partisi kuracak olan milletvekili sayısı 40-50 arasında tahmin edilmekteydi¹⁹¹. İstifa edecek milletvekili sayısı konusunda tahminler tutmuş ancak bunların hepsi TCF'de yer almamıştır.

¹⁸⁷ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 103.

¹⁸⁸ Atatürk, 1960, c. 2, 853. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 93.

¹⁸⁹ Atatürk, c. 2, 1960, 881.

¹⁹⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 878.

¹⁹¹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 72; HF'den istifa eden milletvekili sayısı 28 olmuştur. Gümüşhane'den bağımsız seçilen Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in de TCF'ye katılmasıyla sayı 29 olmuştur. Demirel, 2013, 45.

M. Kemal Paşa ordudan istifa eden komutanların istifalarını bir “*tertip*” olarak değerlendirmiştir¹⁹². Nutuk'ta belirtildiğine göre; Karabekir Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa bir yıl önce ordudaki görevlerine tayin edildikleri tarihten itibaren “*kendi noktai nazarlarına göre ordu bünyesinde taraftar oluşturmuşlardır*”. Orduyu kendi “*lehlerine kazanmışlardır veya öyle zannetmişlerdir*”. İstifalarından kısa bir süre önce de “*bazı komutanları kendileriyle birlikte harekete imale çalışmışlardır*”. Söz konusu komutanların görevleri esnasında yapılmış bulunan bazı düzenlemeler (Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin lağvı gibi) “*müşterek tertip sahiplerini daha ziyade birbirine yaklaştırmıştır*”. Bazı gazetelerle de¹⁹³ bu paşalarla müşterek hareket etmişlerdir.

M. Kemal Paşa'ya göre, Paşaların istifasıyla ülkede genel bir “*teşeddütü efkâr*” meydana gelmiştir. O günlerde Hakkari bölgesinde Nasturî olayının meydana gelmesi ve İngiltere'nin ultimatom vermesiyle savaş ihtimali ortaya çıkmıştı. Böyle bir ortamda istifaların gerçekleşmesini Atatürk “*bu müşkül anda, bir ecnebi devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize taarruz ve hücum ederek hedeflerine sühuletle vasıl olabileceklerini tahayyül ettiler. Muharebeye hazır ve amade bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp,*

¹⁹² Demirel, 2013, 72.

¹⁹³ Nutuk'ta Rauf Bey ve arkadaşlarını destekleyen gazeteler olarak İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkar ve Son Telgraf gazeteleriyle Adana'da yayınlanmakta olan Tok Söz gazetesi zikredilmektedir. Atatürk, c. 2, 1960, 855.

vaktiyle hazmetmediklerini ifade eyledikleri, politika sahasına şitapettiler” şeklinde yorumlamıştır¹⁹⁴.

Ekim ayının sonlarına doğru gerçekleşen bu istifalar üzerine M. Kemal Paşa karşı atağa geçmiştir. Ali Fuat Paşa'nın istifa ettiği gün yani 30 Ekim 1924'de telefonla Fevzi (Çakmak) Paşa'nın meclis üyeliğinden derhal istifasını istemiş ve bu istek 1 Kasım 1924 tarihinde gerçekleşmiştir¹⁹⁵. Aynı gece (30 Ekim 1924) orduda görevli ve aynı zamanda milletvekili bulunan diğer komutanlara da meclis üyeliğinden istifa etmeleri yönünde şifreli telgraf çekilmiştir¹⁹⁶. Komutanların ikisi¹⁹⁷ hariç hepsi milletvekilliğinden istifa etmişlerdir¹⁹⁸. İstifa

¹⁹⁴ Atatürk, c. 2, 1960, 855.

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.10, (1.11.1340-1924), s. 6; Atatürk, c. 2, 1960, 856.

¹⁹⁶ Jaeschke, **Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, C. II, 23**

¹⁹⁷ Diyarbakır'da Üçüncü Ordu Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile yine aynı yerde Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa istifa etmemişlerdir. Bu komutanların müfettişlik görevlerine son verilmiştir. Atatürk, 1960, c. 2, 858-860; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 74; Cevat Paşa Ankara'ya geldikten sonra “vaziyeti anlamış” milletvekilliğinden istifa etmiştir. Atatürk, 1960, c. 2, 860; Ahmet Faik Günday hatıralarında Cevat Paşa'nın milletvekilliğinden istifa etmesini şöyle değerlendirmektedir; “Cevat Paşa Mustafa Kemal'in ziyaretine giderek ne konuştularsa, Cevat Paşa ilk kararından (ordu komutanlığı) vazgeçip mebusluktan istifa ederek orduda kalmıştır”. Beyoğlu, **İki Devirde Bir İnsan**, 454.

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.10, (1.11.1340-1924), s. 6; Atatürk, c. 2, 1960, 857; İstifa eden komutanlar şunlardır; İzmir'de Birinci Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa, Balıkesir'de İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, Pangaltı'da Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, Adana'da Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, Atatürk, c. 2, 1960, 857; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 74; Zürcher, Fahrettin Paşa'nın görev yaptığı askeri

etmeyen komutanların müfettişlik görevlerine son verilmiştir¹⁹⁹. M. Kemal Paşa, istifa eden komutanlarla ilgili olarak “ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı” yorumunu yapmıştır²⁰⁰.

Atatürk, Karabekir Paşa'nın müfettişlik görevinden istifa etmekle “orduyu anarşiye sürüklediğini” şu sözlerle iddia etmiştir; “Ordumuzun teali ve takviyesi için lahiyalar takdim ettiğinden bahseden ve onlar nazar-ı dikkate alınmadığından 'teessür ve ye'sim fevkaladedir' diyen sabık müfettiş paşa, memleketin üçte birine şamil koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve ordunun teali ve takviyesi nokta-i nazarından esas olan inzibati ne derece muhil bir hareket olduğunun fâırkı görünmüyor. Nazarı dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve layihalarıyla yapamadığı işi devletin bir ültimatı aldı ve ondan dolayı fevkalade olarak topladığı Mecliste yapmaya kalkıştığını dermeyer eden müfettiş paşa (Karabekir Paşa), kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla beraber pek namünasip bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi numunesi gösterdiğini anlamak istemiyor”²⁰¹.

Karabekir Paşa ordu müfettişliğinden istifa ettikten sonra 26 Kasım 1924 tarihine kadar hükümetin kararıyla bir ay meclis

birliği “Üçüncü Kolordu” olarak zikretmektedir. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 74; Demirel, 2013, 72-73.

¹⁹⁹ Atatürk, c. 2, 1960, 860-861.

²⁰⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 861.

²⁰¹ Atatürk, c. 2, 1960, 862.

çalışmalarına katılamamıştır²⁰². Hükümet ordudan istifa eden komutanların haleflerine görevlerine teslim edinceye kadar görevlerinin başında bulunma mecburiyeti getirmişti²⁰³. Karabekir Paşa meclis açıldıktan sonra 5 Kasım 1924’de Meclis başkanlığına bir dilekçe vererek, Müdafaa Milliye Vekâleti’ni şikâyet etmiştir²⁰⁴. Aynı tarihte bu bakanlığa da bir dilekçe vererek, istifa ettiği gün devir-teslim olunacak komutanın bekleneceği yönünde kendisine bir tebliğde bulunulmadığını belirterek niçin böyle karar alındığını sormuştur: Karabekir Paşa söz konusu dilekçesinde “*Vazife-i askeriyeyi kabul etmiş olduğum müddetçe askeri kanunlara tâbi olmak tabiidir. Fakat oradan kabul edilmiş istifanameyle ayrıldıktan ve meclise iltihak ettikten sonra velev muvakkat bir surette olsun tekrar bir vazife kabul, hem arzum hem de BMM’nin kararına muvafık olmadığından keyfiyeti mezkûr meclisi riyasetine yazdığımı arz eylerim*” demiştir²⁰⁵.

Karabekir Paşa’yı TBMM’de bazı milletvekilleri desteklemişlerdir. Balıkesir

²⁰²TBMM Zabıt Ceridesi, C.10, (5.11.1340-1924), s. 20; Cebesoy Karabekir Paşa ile kendisinin meclis çalışmalarına bir süre iştirak etmelerinin engellenmesini, İsmet Paşa kabinesinin 30 Ekim’de başlayıp daha ne kadar devam edeceği ve nasıl bir neticeye varacağı belli olmayan bir istizah (gensoru) devresine rastlamasına bağlamaktadır. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 104-105.

²⁰³BCA, 030.10.46.299.12, 1; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, (5. 11. 1340 (1924), s. 20 -23. Atatürk, c. 2, 1960, 861.

²⁰⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C.10, (5.11.1340-1924), s. 20

²⁰⁵BCA, 030.10.46.299.12, 3; Atatürk, c. 2, 1960, 862; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, (5. 11. 1340 (1924) s. 21; Atatürk, 1960, c. 2, 862; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, 68

milletvekili Vehbi Bey ve Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey konuyla ilgili yapmış oldukları konuşmalarda “*Meclise katılan bir üyeyi müzakereye iştirakten, herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?*” şeklinde hayretlerini belirtmişlerdir²⁰⁶. Meclis Başkan vekili durumu doğrulamış fakat Meclis Başkanlığına resmen bilgi verilmediğini ifade etmiştir. Başbakan İsmet Paşa da ordunun siyasetle uğraşamayacağı gerekçesiyle Karabekir Paşa’nın görevi teslim etmeden mecliste yer almasına karşı çıkmıştır²⁰⁷.

M. Kemal Paşa Nutuk’ta Karabekir Paşa’nın müfettişlik göreviyle ilgili devir-teslim işlemini yapmasını gerektiğini “*ordunun selamet-i idare ve inzibatı için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor*” diyerek ordu müfettişliğine ait görev ve gizli belgelerin bizzat halefine devir-teslim işleminin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Atatürk’ün değerlendirmesi şöyledir; “*Sabık Müfettiş Paşa (Karabekir Paşa) anlamış mıdır ki, vatanın müdafaa için ordusuna mütaallik mühim vazifeyi, mahrem vesai, devlet onun şahsına emniyet ve teslim etmiştir. Onları istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır; ağır muamele-i kanuniyeyi müstelzimidir*” demiştir²⁰⁸.

Nihayet Karabekir Paşa’nın yerine tayin edilen Ali Sait Paşa’nın Sarıkamış’tan 26 Kasım 1924’de Ankara’ya gelmesiyle devir-

²⁰⁶ Atatürk, c. 2, 1960, 865.

²⁰⁷TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, (5. 11. 1340 (1924) s. 22; Atatürk, 1960, c. 2, 864; Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, s. 68.

²⁰⁸ Atatürk, c. 2, 1960, 863.

teslim işlemi yapılmıştır²⁰⁹. Karabekir Paşa bu tarihten itibaren meclis çalışmalarına iştirak etmiştir. Bu günlerde mecliste Müdafaa-i Milliye Encümeni seçimi yapılmaktaydı. Bu encümende asker kökenli kişilerin yer almasının uygun olacağı mülahazasıyla eski ordu komutanlarının burada yer alması düşünülmüştür. Yani Karabekir Paşa ve arkadaşlarının söz konusu encümene seçilmesi beklentisi vardı. Ancak Müdafaa-i Milliye Encümenine müstafî paşalar seçilmemiştir. Bunun gerekçesini Atatürk şöyle açıklamıştır; “Çünkü hakikaten, Müdafaa-i Milliye Encümeni siyasiyatla alakası bulunmamak lazım gelen, bir saha-i faaliyet ise, oraya mahza siyasiyatla iştigal eylemek üzere Meclise gelmiş olanları ithal eylemekle mahzur olduğu için!”²¹⁰. Bu cevaptan anlaşılacağı gibi artık Karabekir ve arkadaşları hem dışlanmakta ve hem de istiskal edilmekteydi. Bunu teyit eden gelişmeler gerek mecliste gerekse basında sıkça rastlanmaktaydı²¹¹.

²⁰⁹BCA, 030.10.46.299.16, 1; BCA, 030.10.46.299.16, 2; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, (26 Kasım 1340-1924), 385; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 75; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 105.

²¹⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 879.

²¹¹ Mesela bunlardan birisi TBMM'nin 8 Kasım 1924 tarihli toplantısında müfettişlikten istifa eden paşalara hitaben Cebelibereket milletvekili İhsan Bey'in “Türkiye’de seksen bin tane Refet Paşa, milyon tane Kazım Karabekir Paşa vardır ve yetiştirir” sözleridir. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, (8. 11. 1340 (1924), 133; Bir yıl sonra İstanbul Teftiş Heyetine bölge müntehib-i sanileri tarafından verilmiş olan 8 Kasım 1925 tarihli dilekçede Karabekir, Rauf, Adnan, Refet Paşanın milletvekilliklerinin düşürülmesi talep edilmiştir. BCA 030.10.74.483.18.

TCF’NİN KURULMASI VE TEŞKİLATLANMASI

Yeni muhalefet patisinin kurulmasına günler kalmıştı. Son gelişme mübadillerle ilgiliydi. TBMM’de Yunanistan’dan gelen 400 bin Türk’ün iskânıyla ilgili yolsuzluk iddiaları görüşülmekteydi. Görüşmeler sonunda 8 Kasım 1924’de meclis başkanlığına iki teklif verilmiştir. Bunlardan birisi Feridun Fikri (Düşünsel) Bey’in bir soruşturma komisyonunun kurulmasına dair teklifiydi. Diğeri ise Ali (Çetinkaya) Bey’e aitti. Bu teklifte hükümete duyulan güvenoyunun oylanması istenmekteydi. Sonuçta Ali (Çetinkaya) Bey’in teklifi oylamaya sunuldu ve kabul edildi. Bu güven oylamasında İsmet Paşa hükümeti 19 karşı 148 oyla güvenoyu almıştır²¹².

İsmet Paşa kabinesinin güvenoyu almasından bir gün sonra 10 Kasım 1924’de HF’den kopmalar başlamıştır. Rauf Bey ve on arkadaşı istifa etmişlerdir²¹³. Bu istifaları Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa “maskelerin atılması” olarak yorumlamıştır²¹⁴. Aynı gün HF’nin başına “Cumhuriyet” kelimesi ilave edilmiştir²¹⁵. 12 Kasım’dan itibaren istifalar devam etmiştir. İstifa edenlerin hepsi

²¹² Feridun Fikri (Düşünsel)-Dersim, İhsan-Ergani, Sabit (Sağiroğlu)-Erzincan, Halet-Erzurum, Raif (Dinç)-Erzurum, Rüşti-Erzurum, Ziyaeddin-Erzurum, Arif-Eskişehir, Zeki-Gümüşhane, Adnan (Adıvar)-İstanbul, İsmail (Canbolat)-İstanbul, Refet (Bele)-İstanbul, Ahmet Şükrü-İzmit, Halit-Kastamonu, Necip-Mardin, Faik-Ordu, Abidin-Saruhan, Halis Turgut-Sivas, Bekir Sami (Kunduh)-Tokat. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, 8 Kasım 1924, 117; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 78.

²¹³Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 78.

²¹⁴ Atatürk, 1960, c.2, 889.

²¹⁵ Demirel, 2013, 73.

muhalefet partisine iştirak etmemişlerdir. Bunların bir kısmı²¹⁶ yeni kurulacak muhalefet partisinde yer alırlarken diğerleri bağımsız kalmayı tercih etmişlerdir²¹⁷. Karabekir Paşa TCF kurulduktan 9 gün sonra 26 Kasım'da istifa etmiştir²¹⁸.

HF'den istifa edenler İzmir'de Sabit (Sağiroğlu) Bey'in evinde 11-17 Kasım tarihler arasında son bir toplantı daha yaptılar²¹⁹. Bu toplantı kurulacak muhalefet partisiiyle ilgili son toplantıydı. Toplantıda Cumhurbaşkanı ve muhafazakârlarla ilişkiler, ordunun rolü ve yeni kurulacak partinin adı, İstanbul'un yeniden başkent olması, iki

meclisli bir parlamento gibi konular tartışılmıştır²²⁰.

İki meclisli parlamento konusu Karabekir Paşa, Şükrü²²¹ ve Adnan Beyler tarafından teklif edilmiştir. Hatırlanacağı üzere iki meclisli parlamento Karabekir Paşa tarafından 1923 genel seçimleri öncesinde de gündeme getirilmiş ve M. Kemal Paşa buna karşı çıkmıştı. Yeni kurulacak partiyle ilgili tartışmalarda da bu teklif kabul görmemiş görmemiştir. Ahmet Faik (Günday) ve arkadaşları buna itiraz etmişlerdir²²². İstanbul'un başkent olarak ilan edilmesi maddesi Refet Paşa'nın teklifi olmuştur. Bu teklif de kabul edilmemiştir²²³. 10 Kasım'dan sonraki günlerde partinin adıyla ilgili kamuoyuna yansıyan haberler olmuştur. Bu isimler şunlardır; İstihlas Fırkası, Millet Fırkası, Cumhuriyet Fırkası, Cezrî Cumhuriyet Fırkası²²⁴.

²¹⁶ Halk Fırkası'ndan istifa ederek yeni kurulacak partiye katılanların sayısı hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Zürcher'in belirttiğine göre 42 veya 43 üye istifa etmiş bunlardan 32'si muhalefet partisine katılmıştır. Zürcher'in Ali Fuat Paşa'ya atfen vermiş olduğu TCF üye sayısı 44'tür. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 81-83; Demirel'in vermiş olduğu bilgiye göre TCF'yi teşkil eden üye sayısı 29'dur. CHF'den istifa eden diğer 11 üye bağımsız olarak kalmışlardır Demirel, 2013, 46-46..

²¹⁷Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 81

²¹⁸Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 81.

²¹⁹Sabit Bey'in evindeki bu toplantıya 28 kişi katılmıştır. Bu toplantıya katılan isimler şunlardır; Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Rüştü Paşalar, Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, Bekir Sami, Rahmi, Muhtar (Trabzon), Faik (Ordu), Zeki (Gümüşhane), Halit (Kastamonu), Ömer (Kars), Münir Hüsrev ve Halet (Erzurum), Sabit (Erzincan), Halis Turgut (Sivas), Feridun Fikri (Dersim), Hacı Kamil (Koyul Karahisar), İhsan (Ergani), Abidin (Manisa), Arif (Eskişehir), Şükrü (İzmit), Necati ve Osman Nuri (Bursa), Besim (Mersin), İsmail Canpulat (İstanbul), Mustafa (İzmit). Bu isimlerin 8 veya 10'u İttihat ve Terakki'nin isteğiyle TCF'ye geçmişlerdir. Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 454.

²²⁰Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 86.

²²¹Şükrü Bey İkili meclis sisteminin kabul edilmemesi halinde İttihatçı grubun partiye dahil olmayacağını söylemiştir. Daha sonra Şükrü Bey edilerek ikna edilmiştir. Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 454.

²²²Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 454.

²²³Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 84

²²⁴ Faik Günday'ın belirttiğine göre yeni kurulan partinin adı "*Cumhuriyet*" olacaktır. Ancak Halk Fırkası bunu haber alıp kendi partisinin adına bu kelimeyi ilave etmesi üzerine partinin adı "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*" olmuştur. Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 454.

Muhalefet partisinin isim tartışmaları sırasında "*Cumhuriyet*" adının geçmesi üzerine Recep (Peker) Bey'in teklifiyle 10 Kasım 1924'de Halk Fırkası'nın başına "*Cumhuriyet*" kelimesi ilave edilmiştir. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 84.

Nihayet 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş dilekçesi Dâhiliye Vekâleti'ne verilmiştir. Partinin tescilinden sonra 18 Kasım 1924'de parti programı yayınlanmıştır²²⁵. Partinin kurulmasıyla ülkede geniş bir sevinç dalgası meydana gelmiştir. Her taraftan partinin şubelerinin kurulması yönünde teklifler gelmeye başlamıştır. Parti genel merkezi ilgili bölgenin parti müfettişinden rapor gelinceye kadar parti şubesinin kurulmamasına dikkat etmeye çalışmışlardır²²⁶.

M. Kemal Paşa muhalefet partisinin adındaki “Cumhuriyet” kelimesini “gayri ciddi” bulmuş ve şöyle yorumlamıştır.

²²⁵Jaeschke, **Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, C. II**, 24; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 83; TCF'nin kurulduğu günlerde üçüncü bir parti daha kurulmaya teşebbüs edilmiştir. Müdafaa-ı Umumiye Fırkası adı verilen bu parti, 1923 genel seçimlerinde meclis dışında kalmış olan Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey tarafından kurulmuştur. Demirel, 2013, 74; Dönemin önemli şahsiyetlerinden Fevzi Çakmak Paşa TCF'nin kuruluş aşamasını şöyle yorumlamıştır; “Erzurum ve Sivas Kongrelerinde birinci derecede etkili olan isimler arasında yer alan Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve bazı diğer arkadaşları, Milli Mücadele'nin bazı aşamalarında ve sonrasında çeşitli sebeplerle anlaşmazlıklara düştüler. Birer birer birlik cephesinden çekildiler. Birer küsme ve gücenme ile başlayan bu zaaf, Büyük Millet Meclisinde de çeşitli şekillerde kendisini gösterdi. Meclisteki hâkimiyet kiskançlığı ve çekememezlik yüzünden Meclis Reisi Atatürk'ü ve onun gayret ve ideallerini hoşnutsuzlukla karşılayanlar kendilerini farklı akımlara kapturdular. Bu akıma mensup olanlar Cumhuriyetin ilanından sonra milletin ihtiyacı olan bir demokrasi havası yaratmak için 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Partiyi teşekkül ettiler. Partinin başında Kâzım Karabekir gibi kendisinden şüphelenmeye kimsenin hakkı olmayan temiz bir Türk çocuğu vardı”. Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak**, İkinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953, 45–46;

²²⁶Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 455.

“Cumhuriyet kelimesini telaffuzundan dahi içtinap edenlerin, cumhuriyeti, doğduğu gün, boğmak isteyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya ‘Cumhuriyet’ ve hem de ‘Terakkiperver Cumhuriyet’ unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi telakki olunabilir?”²²⁷

8 Aralık 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığına Karabekir Paşa, Genel Sekreterliğine Ali Fuat Paşa getirilmiştir²²⁸. Partinin merkez heyeti şöyle oluşturulmuştur;

Dr. Adnan (Adıvar): İkinci Başkan

Hüseyin Rauf (Orbay): İkinci Başkan

Rüştü Paşa: üye

İsmail Canbolat: Üye

Sabit (Sağiroğlu): üye

Ahmet Şükrü: Üye

Ahmet Muhtar (Cilli): Üye

Halis Turgut: üye

Necati (Kurtuluş): Üye

Faik (Günday): Üye²²⁹

TCF kurulduktan kısa bir süre sonra etkisini göstermeye başlamıştır. Öyle ki CHF de bundan etkilenmiştir. Nitekim muhalefete

²²⁷ Atatürk, 1960, c. 2, 889.

²²⁸Jaeschke, **Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, C. II**, 25

²²⁹Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 454; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul 1952, 606.

karşı daha güçlü olabilmek için Başbakan İsmet Paşa sıkıyönetim ilanını için meclis başkanlığına teklif vermiştir. Bu teklif mecliste reddedilince İsmet Paşa hastalığını gerekçe göstererek Başbakanlık görevinden ayrılmıştır²³⁰. Yerine daha ılımlı ve liberal politika taraftarı Ali Fethi (Okyar) Bey atanmıştır²³¹. Ali Fethi Bey'den boşalan Meclis Başkanlığına da Kâzım (Özalp) Paşa getirilmiştir²³².

TCF'nin kurucularının ifadelerine bakılırsa bu partinin kuruluşunda etken olan husus “*şahsi tahakkümdür*”²³³. Bu yönüyle TCF Birinci TBMM'deki muhalefetin devamı olarak da değerlendirilebilir. Nitekim İkinci Grubun kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in 23 Kasım 1924'de basına verdiği beyanatta, yeni partinin eski İkinci Grup'u doğuran ihtiyacın mahsulü olduğu yönündeki ifadeleri ve İstanbul İl teşkilatının neredeyse tamamının 1923 genel seçimlerinde meclis dışında kalmış kalanlardan oluşması bu görüşü teyit etmektedir²³⁴.

TCF kurulduktan sonra yurt çapında teşkilatlanmaya başlamıştır. Yeni partiye en çok ilgi İstanbul'da olmuştur. Buradaki şube

Kara Kemal Bey tarafından 28 Ocak 1925 tarihinde açılmıştır²³⁵. TCF'ye katılan memurlar “*zarar görmemek*” için tüccar olarak kayıtlarını yaptırmışlardır. Partinin kuruluşundan iki buçuk ay sonra İstanbul'da 11, Urfa, Trabzon, Sivas, Samsun ve Eskişehir'de şubeler açılmıştır²³⁶.

TCF'nin faaliyette olduğu dönemde yapılmış olan 13 ara seçimden hiç birisini kazanamamıştır. Zaten o tarihteki seçim sisteminin yapısı gereği TCF'nin milletvekili çıkarması mümkün değildir²³⁷. Bundan dolayı TCF bazı illerde aday göstermemiş bazı illerde de bağımsız adayları desteklemiştir²³⁸. TCF'nin kurucu kadrosu İttihatçı bir geleneğe mensup olmalarına rağmen resmi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile organik bir bağdan hiçbir zaman söz edilmemiştir²³⁹. Mesela Karabekir Paşa İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar İttihatçı bir çizgide bulunmuştur. Ancak

²³⁵Jaeschke, **Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi**, C. II, 27

²³⁶Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 94-97.

²³⁷Türkiye'de o tarihlerde iki dereceli seçim sistemi vardı. Ara seçimlerde herkes oy kullanamıyor sadece ikinci seçmenler oy kullanmaktaydılar. İkinci seçmenler de 1923 genel seçiminde M. Kemal Paşa'nın tensip ettiği listeden seçilenler olduğundan muhalefet partisinin seçimi kazanması beklenmemekteydi.

²³⁸Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 98-102.

²³⁹Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 104;TCF için “*muhafazakâr*” sığata uygun düşmektedir. Ancak İttihatçı çizgiden olması itibarıyla CHF'den bir farkı bulunmamakta, CHF İttihatçı çizginin radikal kanadını, TCF ise muhafazakâr kanadını temsil etmektedir. İdeolojik olarak her iki kanat da temel olarak pozitivist, milliyetçi ve liberal bir anlayışa sahiptir. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 153; Atatürk TCF'nin muhafazakâr bir parti olduğu kanaatindedir. Atatürk, C. 2, 1960, 889.

²³⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, (22.11.1340-1924), s. 358; Sezer Kılıç, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Muhalif Basın”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 70, C. XXIV, Mart 2008.

²³¹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, (22.11.1340-1924), s. 375.

²³²Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, s. 81-83; Demirel, 2013, 73.

²³³ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralar**, C. 2, Emre Yayınları. İstanbul 1993, 167.

²³⁴ Demirel, 2013, 73.

daha sonra Karabekir Paşa bu cemiyetin partiye dönüşmesi ve ülkeyi savaşa sürüklemesi gibi hatalı politikaları sebebiyle bu hareketten ayrılmıştır²⁴⁰.

M. Kemal Paşa'nın yakın çevresi TCF'ye sıcak bakmamakla birlikte bu partiyle ilgili olarak pek de olumsuz değerlendirmelerde bulunmamışlardır. Mesela bunlardan F. Rıfkı Atay'a göre partinin içinde "*samimi demokrasi*" taraftarları vardı. Onlar serbest seçimli hür bir "*murakabeli meclisten*" yanaydılar. TCF'nin İktidar olmak gibi bir "*talebi yoktu*". İşlerin dürüst gitmesinden, tahakküm ve yolsuzlukların olmamasını istiyorlardı. Şahsi idareye son vermek ve Hâkimiyet-i Milliye prensibine bağlı kalmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hususi bir düşmanlıkları yoktu²⁴¹.

Atatürk, TCF'nin kuruluşuna açıkça karşı olmamakla birlikte çok memnun olduğu da söylenemez. TCF'nin programı konusunda M. Kemal Paşa "*gizli eller tarafından*" yapıldığı yorumunu yapmıştır²⁴². Parti kurulduktan beş gün sonra yabancı bir gazeteye vermiş olduğu mülakatta TCF'nin kurulmasından hiç memnun olmadığı anlaşılmaktadır. 21 Kasım 1924 tarihli The Times gazetesinden aktarıldığına göre, CHF ile TCF arasındaki siyasi farklılık "*ihmal edilebilecek*" kadar küçüktür. Bu partinin

kurulmasında, farklı bir siyasi program değil şahsî düşmanlıklar etkili olmuştur²⁴³.

TCF'NİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

TCF'nin yedi aylık gibi kısa bir ömrü olmuştur. TCF bu süre içinde mecliste herhangi bir kanun teklifi vermemiştir²⁴⁴. Bu bölümde TCF'nin kapanmasıyla sonuçlanacak Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleriyle ilgili konularda Karabekir Paşa'nın değerlendirmeleri ele alınacaktır.

Takrir-i Sükûn Kanunu İle ilgili Tartışmalar

13 Şubat 1925'te, günümüzde Bingöl'e bağlı bir ilçe olan Genç'in Piran köyünde ortaya çıkan ve Doğu Anadolu'nun geniş bir alanına yayılan ve Şeyh Sait İsyanı adı verilen olay Türkiye'de siyasi hayatta önemli değişikliklere sebebiyet vermiştir²⁴⁵.

²⁴³Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 135; Partinin kurucu üyeleri arasında bulunan Ahmet Faik (Günday) Bey'in belirttiğine göre M. Kemal Paşa "*Akıl ve mantığımı kaybederek dehşet saçmıştır. Parti programının 6. maddesini ele alarak fırkayı irtica ile itham etmiştir*". Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 455; Partinin 7. Maddesi bilindiği gibi "*İtikad-i diniyeye hürmetkâr*" olmaktadır.

²⁴⁴Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 8; Karabekir Paşa hükümetin Maarif Vekâleti'ne devretmiş olduğu askerî idadilerin Maarif Vekâleti'ne devredilmesine karşı çıkmıştır. TCF kurulduktan sonra bu "yanlışlığı" düzelttiğini söylemektedir. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1103.

²⁴⁵ Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde (Lazistan (Rize), Ordu, Sivas, Canik (Samsun), yöneticilik yapan Faik Ahmet Bey Şeyh Sait İsyanının "*çıkardığı*" hatta isyanın "*teşvik*" edildiğini belirtmektedir. Nitekim İstiklal Mahkemesi tarafından "*suçlu*" bulunan Tunceli valisi İsmail Hakkı Hordoloş, Konya cezaevindeyken hükümetten "*muntazaman para almıştır*". Vali İsmail Hakkı Bey hükümetten para aldığını Ahmet Faik Bey'e itiraf etmiştir. Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan**, 455.

²⁴⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1083.

²⁴¹ Atay, **Çankaya**, s. 401 – 402.

²⁴² Atatürk, c. 2, 1960, 889.

Belirtildiğine göre bu isyan, eşkıya oldukları gerekçesiyle haklarında tutuklama kararı bulunan on kişinin jandarmaya teslim olmayıp, ateşle karşılık vermeleri üzerine başlamıştır. Bunun üzerine hükümet bir hafta sonra 23 Şubat'ta Doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etmiştir²⁴⁶.

TCF Şeyh Sait isyanıyla ilgili hükümetin yapmış olduğu düzenlemelere tam destek vermesine rağmen isyancılarla işbirliği yaptığı yönünde itham edilmekten kurtulamamıştır. 25 Şubat 1925 tarihli CHF grup toplantısında muhalefet partisi (TCF), Doğu'daki şubeleri vasıtasıyla “*dinsel propaganda yapmak*” ve Şeyh Sait'in “*İstanbul'daki oğullarından biriyle irtibat kurmakla*” suçlanmıştır²⁴⁷. TCF kendine yöneltilen suçlamalara basına intikal eden iki mektupla cevap vermiştir. Bunlardan birisi Karabekir Paşa tarafından TCF İstanbul şubesine gönderilen mektuptur. Bu mektupta isyancılara karşı hükümetin uygulamaları hararetli bir şekilde desteklendiği ifade edilerek Şeyh Sait İsyanı ile ilgilerinin olmadığı ifade edilmiştir. İkinci mektup ise TCF İstanbul Şubesi başkanı Kara Vasif Bey'in TBMM'ye göndermiş olduğu mektuptur. Söz konusu mektupta TCF'nin Doğu'daki şubelerinin dinsel propaganda

yaptıklarına dair ithamlar şiddetle reddedilmiştir²⁴⁸.

CHF meclis grubu Başbakan Ali Fethi Bey'i TCF'nin “*irticai faaliyetlerinden*” dolayı Doğu'daki şubelerinin kapatılması yönünde teklif götürmekle görevlendirilmiştir²⁴⁹. Başbakanın bu teklifini TCF yöneticiler reddetmişlerdir. Nutuk'ta TCF yöneticilerinin Doğu'daki şubelerini kapatmamaları şiddetle eleştirilmiş ve şöyle denilmiştir; “*İsyanın vukuundan (Şeyh Sait İsyanı) aylarca önce, memleketin şurasında burasında, yapılan hafif içtimalardan ve 'Cemiyet-i Hafiyeye-i İslamiye' teşkilatından, İstanbul'da Nakşibendi meşayihinin yaptığı içtimada, ihzar edilecek kıyama müzaheret vaadedildiğinden ve nihayet milli hudutlarımızın haricinde bulunup, Şark İsyanını tahrik edenlerin beyannamelerinde Kazım Karabekir Paşa'nın fırkasından ümit ile bahs olunduğundan haberdar olmadıklarını farz edelim. Fakat Fethi Bey Hükümeti zamanında bizzat Fethi Bey vasıtasıyla kendilerine, fırkalarının muzır ve isyan ve irticaa müşevvik vazı ve mahiyette olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati mütalaa ve müşahede etmeleri lazım gelmez miydi? Hükümetin ve benim, pek halisane olarak bu ihtaratımızdan sonra olsun hakikati anlamaları ve ona göre hareket eylemeleri icap ederdi*”²⁵⁰.

Şeyh Sait İsyanı ile ilgili “*gerekli tedbirler*” almadığı gerekçesiyle olayın

²⁴⁶TBMM Zabıt Ceridesi, c. 14, (23.2.1341-1925), s. 288; Demirel, 2013, 75.

²⁴⁷Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 118

²⁴⁸Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 119.

²⁴⁹Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 119.

²⁵⁰ Atatürk, c. 2, 1960, 892-893.

çıkmasından kısa bir süre sonra Ali Fethi Bey 3 Mart 1925’de istifa etmek zorunda bırakılmıştır²⁵¹. 4 Mart 1925’de Ali Fethi Bey’in yerine başbakanlığa getirilen İsmet Paşa, göreve gelir gelmez Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla ilgili bir kanun teklifi vermiştir²⁵². Görüşmeler sırasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. TCF adına yaptıkları konuşmalarda Feridun Fikri (Dersim), Vehbi, Zeki, Rauf ve Halis Turgut (Sivas) Beyler Hâkimiyet-i Milliye ilkesinin ihlal edileceği yönünde endişelerini ifade etmişlerdir. Feridun Fikri Bey teklif edilen kanunun “*istibdat dönemini*” hatırlattığını, isyan bölgesinin dışında da uygulanmak istendiği söylemiştir²⁵³.

TCF Genel Başkanı Kazım Karabekir Paşa da konuyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Doğu’da çıkmış bulunan isyanla ilgili hükümetçe yapılan kanunî düzenlemelerin partileri tarafından desteklendiği ve diğer konuşmacılar gibi Hâkimiyet-i Milliye konusunda benzer endişelerini dile getirerek, bu ilkenin ayaklar altına alınmasının doğru olmadığını söylemiştir. Teklif edilen kanunun “*gayr-i vazih ve elastiki*” olduğuna işaret etmiştir. İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına karşı olmuştur. Karabekir Paşa’ya göre bu mahkemeler Milli Mücadele dönemine ait mahkemelerdir ve artık tarihe karışmalıdırlar.

²⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s. 110.

²⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s. 131.

²⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s.133, 134-136.

Başbakan İnönü İstiklal Mahkemelerini “*ıslahat aleti zannediyorsa yanılmaktadır*”²⁵⁴.

Görüşmeler yapıldıktan sonra Takrir-i Sükûn Kanun teklifini savunmak ve konuşmalara cevap vermek üzere kürsüye gelen Başbakan İsmet Paşa Karabekir Paşa’nın İstiklal Mahkemelerini “*ıslahat aleti*” sözlerine cevap vermiştir. İsmet Paşa “*emniyet ve asayişin*” sağlanması için İstiklal Mahkemelerinin bir “*vasıta*” olduğunu söylemiştir²⁵⁵.

Karabekir Paşa, Müdafaa-ı Milliye Vekili Recep Bey’in İstanbul basınına suçlayan sözlerine cevap vererek “*matbuat milletinin makes-i efkârıdır*” demiştir. Görüşülen kanun teklifinde matbuatın “*zan ve vehimle*” kısıtlanması tehlikesine işaret etmiştir. Bakan Recep Bey TCF’nin İstanbul basınıyla müşterek hareket ettiği suçlamasında bulunmuştur. Bakan’a göre bu durum,TCF ile İstanbul basınının “*aynı özden mülhem*” olduğunu gösterir²⁵⁶. Mustafa Bey (Tokat) Karabekir Paşa’nın Erzurum’da Milli Mücadele döneminde Albayrak gazetesini kapattırıldığını hatırlatarak hükümetin gazeteleri kapatmasını savunmuştur²⁵⁷.

Görüşmeler sonunda İstiklal Mahkemelerinin kurulması kabul edilmemiş

²⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s. 134-135.

²⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s. 145.

²⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s.145-

²⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s. 148.

ama aynı uygulamaya zemin hazırlayacak olan Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1925’de kabul edilmiştir²⁵⁸. Bu düzenleme ile hükümete olağanüstü yetkiler verilmiştir. TCF bu düzenlemeye red oyu vermiştir²⁵⁹. Aynı gün meclis kararıyla, biri merkezi Ankara’da olan, diğeri de isyan bölgesinde görev yapmak üzere iki İstiklal Mahkemesinin kurulması kararı alınmıştır. Bu mahkemeye idam cezalarını infaz yetkisi de verilmiştir²⁶⁰.

Hükümetin Takrir-i Sükun Kanunu’nun kendisine tanıdığı yetkileri kullanarak yapmış olduğu ilk icraat basına olmuştur. Kanun çıktıktan iki gün sonra 6 Mart’ta İstanbul’da yayınlanan Tevhid-i Efkar, Aydınlık, Sebilürreşad ve Orak Çekiç gazeteleri kapatılmıştır. 11 Ağustos’a kadar taşradaki diğer muhalif gazeteler de aynı akıbete maruz kalmışlardır²⁶¹.

Gazetelerin peş peşe kapatılmaları üzerine TCF tepki göstermiştir. 9 Mart 1925’de muhalefet partisi adına mecliste yapmış olduğu konuşmasında Rüştü (Sodan) Paşa, Matbuat Kanununun makable (geçmişe dönük) şamil olup olmadığını sormuştur. Yaklaşık iki ay sonra Başbakan İsmet (İnönü) Paşa 19 Mayıs 1925’deki bir konuşmasında bu sorunun cevabını vermiştir. Başbakan bu konuşmasında, hükümetin geçmişte işlenmiş

bulunan suçların kovuşturulmasında “kararlı” olduğunu ifade etmiştir²⁶².

TCF, Doğu’da çıkmış olan isyan ile ilgili olarak hükümetin yapmış olduğu bütün düzenlemelere tam destek vermekle birlikte Ankara’da İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına ve isyan bölgesindeki Divan-ı Harp Mahkemelerinin vermiş olduğu idam kararlarının meclisin onayı olmaksızın infaz etmesine karşı çıkmıştır²⁶³. 31 Mart 1925’de mecliste yapılan görüşmelerde TCF milletvekilleri bu kararı şiddetle eleştirmişlerdir. Feridun Fikri, Besim ve Abidin beyler konuşmalar yapmışlardır. Karabekir Paşa da konuyla ilgili yapmış olduğu konuşmasında konunun “alelacele ve parça parça”²⁶⁴ meclise intikal ettirildiğini, yeteri kadar görüşülmediğini, bütün basının susturulduğunu ifade ederek sadece “hür olarak” konuşulacak merciin meclis kürsüsünün kaldığını söylemiştir. Konuşmasına şöyle devam etmiştir; “*Bunu da (Meclis kürsüsünü), burada Müdafai Milliye Vekâletini işgal eden Recep (Peker) Beyefendinin, gayet şedit beyanatı ile ve hatiplere karşı şahsi tecavüzatıyla tesir yaparak takyit etmesi, zannedirim ki, hayırlı bir iş olmaz*”. Karabekir Paşa konuşmasında; Şeyh Sait İsyanının yeni bir olay olmadığını ve “yakında sona” ereceğini ümit ettiğini ifade etmiş, isyan sona erdikten sonra “daha iyi

²⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, (3.3.1341-1925), s. 149.

²⁵⁹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 122; Takrir-i Sükûn Kanunu’nun tam metni için bkz. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 201.

²⁶⁰ Demirel, 2013, 76.

²⁶¹ Demirel, 2013, 76.

²⁶² Zürcher, , **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 124-125.

²⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), s. 298-304.

²⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, , (31 Mart 1341-1925), 310.

teşrih” olunacağını söylemiştir. “*O zaman söyleyecekleri*” olduğunu belirtmiştir. Karabekir Paşa’nın isyan konusunda “*çok evvelden bilinmektedir*” sözü üzerine Bahriye Vekili İhsan Bey “*Niçin hükümeti bu isyandan haberdar etmediniz*” diye sormuştur²⁶⁵. Aynı konuda Sinop Milletvekili Recep Zühtü Bey de Meclis başkanlığına bir yazılı taktir vererek “*Karabekir Paşa’nın yapmış olduğu konuşmasında Şeyh Sait isyanı hakkında esaslı ve derin malumata vakıf olduğunu*” ifade ettiğinden bahisle bu bilgilerin İstiklal Mahkemesi ve hükümete iletmesini istemiştir²⁶⁶. Karabekir Paşa ise verdiği cevapta “*Vakay-ı tabii gerek hükümet memurları ve gerek askeri anasır vasıtasıyla zamanında haber alır ve zamanında tedbir yapar. Daha uzağı görür ve defaten*²⁶⁷ *bir teklif getirir. Her gün böyle ‘bu teklif kafî gelmiyor’ diye parça parça mevzularla gelmemesini temenni ettim*” diyerek sözlerine “*açıklık*” getirmiştir. Karabekir Paşa konuşmasının devamında Doğu bölgesinde Şeyh Sait isyanı çıkmadan önce çok sayıda “*kıymetli raporlar*” bulunduğunu söylemiştir. İngilizce ve Rusça olarak bu konularda çok sayıda eserler yazıldığını fakat bunların tercüme bile edilmediğini ifade etmiştir. Karabekir Paşa sözü edilen raporları

ilgili mercilere tercüme edilmesi için verdiğini fakat ilgilenilmediğini üzülen söylemiştir²⁶⁸.

Müdafaa-ı Milliye Vekili Recep (Peker) Bey Karabekir Paşa’ya “*basının susturulduğu*” yönündeki sözlerine verdiği cevapta; “*namuslu ve vatan mefhumu dahilindeki hududu üzerinde, matbuatta çalışmak isteyenlere*” çalışma alanı olduğunu²⁶⁹, kimseye “*şedit*” olmadığını ve “*tecavüz*” etmediğini ifade ederek “*Her fitratın kendisine mahsus bir yaratılışı vardır. Benim bir kusurum, hızlı söylemektir. Şayet sözlerinden tecavüz anlamı çıkarılıyorsa tarziye vermeye hazırım*” demiştir. Karabekir Paşa’nın “*susturulmamış sadece meclis kürsüsü kalmıştır*” sözlerini Recep Bey, “*çok ağır bir itham*” olarak değerlendirmiştir²⁷⁰. Görüşmeler sonunda TCF’nin karşı oy kullandığı İstiklal Mahkemelerinin yetkilerinin genişletilmesiyle ilgili düzenleme mecliste kabul edilmiştir²⁷¹

13 Nisan 1925 tarihinden itibaren TCF’nin kapatılma süreci hızlandırılmaya başlanmıştır Bu tarihte İstanbul’da TCF binasında arama yapılarak bazı evraklara el konulmuştur. Bu aramadan hemen sonra bir bildiri yayınlayan Rauf Bey, hükümetin her kuruluşu teftiş etmeye hakkı olduğu ve

²⁶⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), 310.

²⁶⁶TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), 313.

²⁶⁷ Tek parça, bir defa.

²⁶⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), 314; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar** II. Kısım, 182.

²⁶⁹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), 311-

²⁷⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), 313.

²⁷¹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, (31 Mart 1341-1925), 315; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 125-126.

TCF'nin de saklayacak hiçbir şeyi olmadığı ve partinin kapatılmadığını belirtmiştir²⁷². Partinin genel sekreteri Ali Fuat Paşa da TCF'nin irtica ya da gizli faaliyetlerle hiçbir ilgisinin bulunmadığı yönünde açıklama yapmıştır²⁷³.

20 Nisan 1925'de yeni düzenlemeler yapılarak hükümetin kontrolü biraz daha artırılmıştır. Özellikle bu tarihte yapılmış olan düzenlemeler dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi, muhalefetin itirazlarını bertaraf etmek için Meclis tatil edilmiştir. İkincisi istiklal Mahkemelerinin görev süresi altı ay, üçüncüsü Doğu İllerindeki sıkıyönetim yedi ay daha uzatılmıştır. Dördüncüsü Ankara İstiklal Mahkemesine Meclis tatilde olduğu süre içinde verecek olduğu idam cezalarını infaz yetkisi verilmiştir. Beşincisi ve sonuncusu Meclis tatilde olduğu sırada isyan bölgesindeki idari organizasyonun değiştirilmesiyle ilgili düzenlemedir²⁷⁴.

20 Nisan tarihi itibarıyla yukarıda ifade edilen düzenlemeler yapılırken bu tarihten beş gün önce Doğu'daki isyan bastırılmış ve Şeyh Sait teslim olmuştu. Durum böyleyken bu düzenlemelerin anlamı neydi? Ne yapılmak istenmekteydi? Muhalefet partisinin zihninde bu sorular vardı²⁷⁵. Karabekir Paşa Ankara İstiklal Mahkemesinin görev süresinin uzatılmasına ve idam cezasıyla

ilgili yetkilere de itiraz etmiştir. Karabekir Paşa'ya göre Hükümet merkezi olan Ankara'da görev yapan İstiklal Mahkemesine idam yetkisini vermek uygun değildir. Şayet bir olağanüstü bir durum varsa meclis toplanarak gerekli kararı verebilir. Doğu'da meydana gelen olaylar herkes tarafından bilindiğinden ve tel'in edildiğinden orada uygulanacak idam hükümleri yerinde olabilir. Ama meclisin kapalı olduğu bir dönemde Ankara İstiklal Mahkemesinden geçecek herhangi bir idam hükmünün infazı, daha sonra "*meyus olsak dahi telafisi*" mümkün olmayabilir²⁷⁶. Görüldüğü gibi Karabekir Paşa Doğu'daki İstiklal Mahkemesinin idamları infaz etmesini uygun bulmakta ancak Ankara'daki İstiklal Mahkemesinin idam yetkisini eleştirmektedir²⁷⁷.

Karabekir Paşa'nın bu değerlendirmesini Adliye Vekili Mahmut Esat Bey "*Meclisin seçmiş olduğu İstiklal Mahkemesine güvenmemek*" şeklinde yorumlamıştır. Bakana göre her iki mahkeme de (Doğu'daki İstiklal Mahkemesi ile Ankara'daki İstiklal Mahkemesi) meclis tarafından tayin edildiğinden bu iki mahkemeye de güvenilmelidir²⁷⁸.

Adalet Bakanı'nın bu yorumları karşısında Karabekir Paşa sözlerine açıklama getirerek, Ankara'daki İstiklal Mahkemesinde

²⁷²Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 126.

²⁷³Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 127.

²⁷⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (31 Mart 1341-1925), 240-289.

²⁷⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (31 Mart 1341-1925), 244.

²⁷⁶TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 244.

²⁷⁷TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 244.

²⁷⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 244-245.

muhtemel bilgi eksikliği sebebiyle ortaya çıkabilecek hatalı yargılamalara dikkat çekmiş ve “Şarktaki arkadaşlar vakanın bilfiil içindedirler, teferruata vakıftırlar, onların vermiş oldukları karar musip olabileceğinden dolaydır ki, neticeden müteessir olmayabiliriz” demiştir²⁷⁹.

Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey konuya farklı bir yorum getirmiştir. Bu yoruma göre Ankara İstiklal Mahkemesinin kurulması ve ona idam yetkisinin verilmesinin temel sebebi, “Eski Türkiye'nin yeni Türkiye'ye galebe çalmasını” önlemektir. Yani “Eski Türkiye yeni Türkiye'ye galebe çalamayacaktır, Bu bir ıstıfa (eleme, seçme) kanunudur. Acımak yok bunlar olacaktır. Merhamet yoktur. Ancak yeni yola doğru giden Türkiye'nin arkasından koşacağız”²⁸⁰.

Adliye Vekili Romanya ve Bulgaristan'dan örnekler vererek İstiklal Mahkemelerini savunmaya devam etmiştir. Mahmut Esat Bey'in naklettiğine göre Romanya'da “ufacık bir komünizm” hareketi olmasına üzerine Romanya'nın her tarafını içine alacak bir şekilde “idare-i örfiye” ilan edilmiş, müsebbipleri tecziye edilmiş memleket “çiçek ve gül gibi idare edilmiştir”. Sofya'da da bir patlama olması üzerine bütün Bulgaristan'a “şamil olmak üzere idare-i örfiye” ilan edilmiştir. Adliye Vekili'ne göre isyancıları normal kanunlarla cezalandırmak

“onları himaye etmektir”. Bakanın değerlendirmesi şöyledir; “Türkiye'de Cumhuriyet'e suikast etmek isteyenleri adliye kanunları ile tedip etmek, onları himaye etmek demektir. Biz bunları kabul edemeyiz. İstiklal Mahkemeleriyle, bu gibi fevkalade hareketleri imha etmek istiyoruz. Türk milleti bunu imha edecektir”²⁸¹. Görüşmeler sonunda Karabekir Paşa'nın takriri reddedilmiştir²⁸².

TCF'İN KAPATILMASI

TCF'nin resmi olarak kapatılma süreci Ankara İstiklal Mahkemesinin 5 Mayıs 1925 tarihinde hükümete vermiş olduğu bir dilekçe ile başlamıştır. Ankara İstiklal Mahkemesinin bu talebinden on gün sonra TCF İstanbul şubesi bir bölgesel kongre tertip etmiştir. Cumhuriyet gazetesinde kongrenin “büyük bir sorumsuzluk” örneği olduğu ifade edilmiştir²⁸³. 23 Mayıs'ta Şark İstiklal Mahkemesi, isyanı dolaylı olarak kışkırttığı için TCF'nin katib-i mesulü emekli Yarbay Fethi Bey hakkında dava açmıştır. Dava sonunda Fethi Bey 5 yıl hapse mahkûm olmuştur. Mahkeme bu karara istinaden TCF'nin Doğu'daki bütün şubelerini kapatma kararı almıştır²⁸⁴. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde bakılan bazı davalarda bu parti ile ilişki kurulması sonucunda hükümet 5

²⁷⁹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 245.

²⁸⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 246.

²⁸¹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 247.

²⁸²TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, (20 Nisan 1341-1925), 247.

²⁸³Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 130

²⁸⁴Demirel, 2013, 77.

Haziran 1925 tarihli bir kararla TCF'nin kapatılmasına karar vermiştir²⁸⁵.

Kapatılma Gerekçesi

Atatürk TCF'nin programında bulunan “*Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır*”²⁸⁶ prensibini şiddetle eleştirmiştir. Atatürk'e göre parti bu prensibi programına almakla “*iyi niyetli değildir*”. Çünkü dini duygulara saygılı olmak ilkesi,

²⁸⁵Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 130; Nutuk'ta TCF'nin kapatılması şöyle değerlendirilmektedir; “*Ne oldu Efendiler?! Hükümete ve Meclis, Fevkalade tedbirler almaya lüzum gördü. Tahrir-i Sükûn Kanunu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz, dokuz seferber fırkasını, uzun müddet tedibata hasretti. 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' denilen muzır teşekkülü siyasiyi seddetti*”. Atatürk, c. 2, 1960, 893; TCF'nin kapatılması ilgili hükümet kararının tam metni için bkz. Tunaya, 1952, 621-622.

²⁸⁶TCF'nin lider kadrosundan olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa bu maddeyi “*biz inançlara (İslam, Hristiyan aynıdır, fark etmez) hürmet ederiz ama meşgul olmayız*” şeklinde yorumlamıştır. Ali Fuat Paşa'ya göre bu madde HF'de de vardır ve oradan alınmıştır. Konuyla ilgili olarak Paşa şunları ifade etmiştir; “*Şöyle düşündük; Hiçbir şey yazmasak olmaz. Amma laikiz desek onu da anlamaz kimse. Öyle bir cümle kullanalım ki, yani biz hepsine hürmet ederiz, meşgul değiliz manasına, hürmet ederiz. Bunu en iyi sizin Cumhuriyet Halk Partisi'nde bulduk. Ve tuttuk aynen onu tercüme ettik. Binaenaleyh tekmil inkılaplarla biz de tamimiyle laiklik ve tekmil bu inkılaplara rey verdik... Bizim birçok teşkilatımızı İstiklal Mahkemesi bastı. Kâğıt (belge) bulmak için. En nihayet ne buldu biliyor musunuz? Hiçbir kâğıt bulamadı bizim dini siyasete alet ettiğimiz hakkında. En nihayet bir kapıcı bulmuşlar şeyde, Beykoz fabrikasının kapıcısı varmış. Kendisi Mahkemesinde, 'sen niye bu partiye girdin' demişler... 'Vallahi bu parti daha dindardır, Dindardır, yani öbüründen daha dindardır, onun için girdim' demiş bu da. Tabii cahil bir adam. Biz bunu zaten islah etmek için istiyoruz. O vakit bizim memlekette halkın hepsi laik değil ama yapacağız. Değil mi ya. Kapıcı ne bilir ya*”. Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 323.

yüzyıllardan beri “*cahil ve mutaassıpları, hurafepereestleri iğfal ederek özel amaçlar sağlanmasına kalkışmış olanların taşıdıkları bir bayraktır*”. Türk Milleti yüzyıllardan beri “*nihayetsiz felaketlere, mülevves bataklıklara bu bayrak gösterilerek sevk olunmuştur*”. TCF de “*aynı yolu takip etmektedir*”. TCF “*efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâriz perdesi altında; biz hilafeti tekrar isteriz, biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce Mecelle kâfidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle birlikte olunuz. Çünkü M. Kemal'in fırkası Hilafeti lağvetti. İslamiyet'i rehnader ediyor, Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir*” şeklinde halkı yanıltmaktadır²⁸⁷. Ayrıca TCF “*terakkiperver*” ve “*Cumhuriyet*” kavramlarıyla da halkı “*yanıltmaktadır*”. Zira bu kavramları kullanarak TCF, yönetime ve “*münevverana*” karşı “*din bayrağını gizlemişlerdir*”²⁸⁸. Atatürk'ün değerlendirmeleri göre TCF'nin programı “*en hain dimağların mahsulüdür*”. TCF ülkede “*suikastçıların tahassungahı ve ümid-i istinadı olmuştur*”. Bu parti, harici düşmanların, yeni Türk Devletini “*mahvetmeye matuf planlarının kolaylıkla tatbikine hizmet etmiştir*”²⁸⁹.

Hükümet de TCF'yi kapatma kararının gerekçesinde, İstanbul civarında görev yapan bazı parti görevlilerinin, partinin programında bulunan “*efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olmak esasının tesvili efkara ve tahrikat-ı*

²⁸⁷ Atatürk, c. 2, 1960, 890.

²⁸⁸ Atatürk, c. 2, 1960, 892.

²⁸⁹ Atatürk, c. 2, 1960, 890, 892.

irticakaraneye vesile ittihaz ettikleri” ifade edilmiştir²⁹⁰. Atatürk TCF’nin Doğu’daki şubelerinin Şeyh Sait isyanını kıskırttığı kanaatindedir. Bu konudaki değerlendirmesi şöyledir; “*Tarih, (mürettep, umumi, irticai) olan Şark İsyanı, esbabını tetkik ve taharri ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında TCF’nin dini mevaidini ve şarka gönderdikleri katib-i mesullerinin*²⁹¹ teşkilat ve tahrikatını bulacaktır”²⁹². Diyarbakır İstiklal Mahkemesi TCF mümessillerinin parti programındaki “*itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak*” esasını, memleketi “*dinsizlikten kurtarmak iddiayı irticakaranesini vasıta-ı telkinat ittihaz etmişlerdir*” şeklinde değerlendirmiştir. Mahkemenin tespitine göre TCF’nin programındaki “*itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak*” maddesi Şeyh Sait isyanının “*tezahüratı esnasında birçok vahim hadisat vukua getirmiştir*”²⁹³. Atatürk’ün “*tespitleri*

²⁹⁰Tunaya, 1952, 621; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 130-131

²⁹¹ Atatürk Doğu’ya gönderilmiş olan TCF’nin görevlisinin (Katib-i mesul) oradaki faaliyetleriyle ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır; “*Hatırat defterini ‘Nafile ve teheccüt namazlarının’ sevabından bahis hadiselerle dolduran, bu kâtip-i mesul, şark vilayetlerimizde tahrikat-ı diniyede bulunurken, fırkasının programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka, beş vakit namazdan maada, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat etmek, belki de ömründe namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılabilir olur mu?*”. Atatürk, c. 2, 1960, 891.

²⁹² Atatürk, c. 2, 1960, 891.

²⁹³Tunaya, 1952, 621; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 130-131;Rauf (Orbay) Bey çok sonraları Türkiye’de İslamiyet’in hala devlet dini olarak kabul edildiği bir dönemde, maddenin çoğulcu bağlamda inanç ve itikatlardan söz ettiğine dikkat çekerek, 6. maddenin programa dâhil edilmesinin laikliğin bir ifadesi olduğunu söylemiştir. Zürcher Rauf Bey’den bu yorumu

de” aynıdır. TCF’nin lider kadrosu “*mürtecelere ümit ve kuvvet vermiştir*”. Mesela Ergani’de asilerin valiliğini kabul eden idam edilmiş olan Kadri, Şeyh Sait’e göndermiş olduğu bir mektupta; “*Millet Meclisinde, Kazım Karabekir Paşa’nın fırkası, ahkâm-ı şer’iyeye riayetkâr ve dindardır. Bize müzaheret edeceklerine şüphe etmem*”²⁹⁴ demiştir.

Zürcher’in Frey’den naklen verdiği bilgiye göre TCF’nin kapatılmasının asıl sebebi, bu partinin CHF’nin içinden çıkmış olmasıdır Yani aynı tabana hitap etmektedir ve aynı değerleri benimsemektedir. TCF’yi oluşturan meclis üyeleri bürokrat ve askerlerden oluşmaktaydılar. Bu özellikler CHF’de de vardı ama TCF’de daha belirgindi. Frey’e göre TCF’yi “*tehlikeli*” kılan buydu. Yani aynı tabana hitap etmesiydi. Ve bundan dolayı kısa süre içinde parti kapatılmıştır²⁹⁵. TCF 5 Haziran 1925 tarihinde hükümetin kararıyla kapatılmış olmasına rağmen bu partinin milletvekilleri mecliste faaliyetlerine devam etmişlerdir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Karabekir Paşa ile M. Kemal Paşa arasında Mondros Mütarekesi’nden itibaren askeri ve siyasi konularda bazı anlaşmazlıklar olsa da kamuoyuna hissettirilmemiştir. M. Kemal Paşa Milli Mücadele’de Karabekir Paşa

aktardıktan sonra “*mantiken bu iddiaya pek kusur bulunamasa da, bunun safsata koktuğu ortadadır*” yorumunu yapmaktadır. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 142.

²⁹⁴ Atatürk, c. 2, 1960, 892.

²⁹⁵Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 134.

başta olmak üzere diğer komutanlardan ve ayrıca mevkiye kendisinden daha altta yer alan komutanlardan büyük destek almıştır. Bu destek 1922 sonuna kadar devam etmiş ve Büyük Taarruz ile İstiklal Mücadelesi sona ermiştir. 1923 genel seçimlerinde M. Kemal Paşa kendisine muhalif olanların büyük bir kısmını meclis dışı bırakmıştır. Meclis dışı bırakılamayanlar İstiklal Mücadelesinde lider kadrosunda bulunanlardı. Bunlar Kazım Karabekir Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa gibi isimlerdir.

Büyük Taarruz'dan sonra başlayan yeni dönemde İstiklal Mücadelesinin lider kadrosu ile M. Kemal Paşa'nın arası açılmaya başlamıştır. İktidardan uzaklaştırılma, başarının paylaşılabilmesi ve şahsi sebeplerden dolayı Milli Mücadele'nin önde gelen isimleri M. Kemal Paşa'ya karşı cephe almışlardır. Karabekir Paşa ve arkadaşlarının ortaya koymuş oldukları bu tepki, onları partiden ihraç edilmek veya istifa ederek yeni bir parti kurmak gibi bir tercihle karşı karşıya bırakmıştır.

HF'den koparak TCF'yi kuran kadronun gerçekten bir muhalefet partisi kurmayı düşündükleri söylenebilir mi? TCF'yi kuran kadro, daha çok içinde önemli roller oynadıkları Milli Mücadele hareketinin mirasının HF'nin tekelinde olmadığını daha doğrusu M. Kemal Paşa'nın tekelinde olmaması gerektiğini savunmuşlardır. Mesela bu partinin genel başkanlığını yürüten

Karabekir Paşa, Atatürk'ün "*samimi muhitini*" kaybetmesini O'nun "*her şeyi ben yaptım iddiasına*" bağlamıştır²⁹⁶.

Başka konularda da Karabekir Paşa ile M. Kemal Paşa'nın farklı düşüncelere sahip oldukları bilinmektedir. Mesela Harf inkılabı konusu böyledir. İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasından Karabekir Paşa'nın alfabenin değiştirilmesine şiddetle karşı olduğunu biliyoruz. 1928 yılında Harf inkılabı yapıldıktan sonra da Karabekir Paşa bu fikrini devam ettirmiştir²⁹⁷.

Gelişmelere ve partinin kuruluş sürecine bakıldığında TCF'nin kuruluş aşamasında bir muhalefet amacıyla kurulmuş olmadığı ancak gelişmeler bu partiyi "*muhalefet partisi*" olmaya sevk ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin ilgası ve diğer konularında Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile istişare edilmiş olsaydı "*Cumhuriyet'i korumak*" için TCF kurulur muydu? Öyle sanıyoruz ki, TCF kurulmazdı veya en azından Karabekir Paşa bu partiye katılmayabilirdi. Nitekim Karabekir Paşa'nın şu sözleri bu fikrimizi teyit etmektedir; Karabekir Paşa muhalefete geçmeye "*meçbur*" kaldıklarını şu sözlerle ifade etmektedir; "*Lozan Antlaşması'nı tamamladıktan sonra, milletin fakirlik ve cahillikten kurtulması için hür bir hava içinde ilmi esaslara istinad edecek bir programın hazırlanması teklifim ehemmiyet görüşüne alınmadı. Bu husustaki*

²⁹⁶ Karabekir, *Bir Düello Bir Suikast*, 11.

²⁹⁷ Beyoğlu, 2011, 470.

*layihalarım ki, bir eser halindedir, bir takım şahsi düşünceler ve yeni türedilerin riyakârlıkları arasında boğuldu gitti*²⁹⁸. Yani kendisinin görüşü alınmış olsaydı muhalif partiyi tercih etmeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim Karabekir Paşa'nın 1946'da çok partili döneme geçişte CHP'den milletvekili olması bu tespitimizi teyit etmektedir.

Karabekir Paşa, arkadaşlarıyla birlikte muhalefete geçmek zorunda kalmalarının bir başka gerekçesini M. Kemal Paşa'nın "*bir sağa bir sola hareket etmesinden*" kaynaklandığını şöyle ifade etmektedir; "*Mustafa Kemal Paşa bir zaman hocalardan mutaassıp bir halde hutbe ve nutuklarla hilâfet ve saltanatı almağa uğraştı, muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı. Dinî ve an'anevî varlıkları kanla yıktı. Terakki ve tekâmül taraftarı olan arkadaşları bu sağa sola hareketlerde artık birlikte yürümediler, hatta muhalefete geçtiler. Bunları kaybetmekle sukut da başladı ve devam ediyor*"²⁹⁹.

TCF'nin programına bakıldığında HF'den daha güçlü ve dolu olduğu görülür. TCF'liler tarafından açıkça ifade edilmese de bu partinin programının yapılmasında İttihatçıların katkısı olmuştur. HF'nin o tarihlerde ayrıntılı bir programı olmadığı için TCF ile mukayese imkânı olmasa da bu iki parti arasında güncel politika ve yönetim tarzı açısından yapılacak bir mukayesede, TCF'nin daha az merkezîyetçi, daha az radikal ve daha az otoriter olduğu görülmektedir. Bu durumda

bu partinin tabandan büyük destek bulacağı açıktır. Öyleyse TCF 1925 yılında kapatılmamış olsaydı, tıpkı DP'nin 1950'de iktidara geldiği gibi büyük bir ihtimalle iktidara gelebilirdi³⁰⁰. Hatta DP'den daha güçlü olarak tabandan destek görebilirdi. Çünkü TCF'nin kurulduğu yıllarda bu partinin lider kadrosu içinde Milli Mücadelenin önemli isimleri (Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa gibi) vardır.

TCF, var olan siyasi partinin alternatifi miydi? Başarı şansı var mıydı? Niçin başarısız oldu? Karabekir Paşa bu sürecin neresindedir?

TCF alternatif bir parti miydi? Partinin kurulduğu yılların şartlarını ve kurucuların (hem HF hem de TCF) mensup oldukları dünya görüşü dikkate alınarak değerlendirme yapılacak olursa TCF'nin alternatif bir parti olmadığı ifade edilebilir. Çünkü CHF kurulurken halkın "*bütünü*" içine aldığı

³⁰⁰ TCF kapatılmamış olsaydı Türkiye'nin konumu nasıl olurdu? Bu konuda tahminlerde bulunan Zürcher şunları kaydetmektedir; "*Laikliğin daha az vurgulanacağı, toplumsal ve kültürel reform adımlarının daha yavaş atılacağı hemen hemen kesin doğru olurdu. Bu, Türkiye'nin şimdi Ortadoğu'daki Ortodoks İslamcılığın büyüyen dalgasından daha fazla etkilenebileceği anlamına mı gelirdi; yoksa İslam'a karşı daha hoşgörülü bir politika, meydanı yobazlara bırakmak yerine, daha çağdaş ve düşünsel açıdan daha yetkin bir İslam'ın gelişimini mi harekete geçirirdi? Cumhuriyetin ve ekonomik politikalarından 1930'lar 1940'lardaki kendine yeterlilik ilkesinin yerine hemen başından itibaren daha gelişkin ve daha dışa dönük bir bakışın egemen olabileceğini varsaymak oldukça akla yakındır. Bu da, ekonomik kalkınmanın büyük bir olasılıkla olduğundan daha hızlı gerçekleşmesini sağlayabilirdi. İstanbul Türkiye'nin başkenti olurdu. Ankara ise anılar ve anıtlarla dolu olsa da bir taşra kenti olmakla yetineceği çok kuvvetli bir ihtimaldi*". Zürcher, **Terakkiper Cumhuriyet Fırkası**, 174-175.

²⁹⁸ Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, 11.

²⁹⁹ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, , XXXI, 978.

iddia edilmekteydi. TCF de CHF'den ayrıldığına göre aynı düşünce yapısı bu parti için de söz konusu olmaktadır. Yani görüş ve zihniyet olarak temelde bir farklılık bulunmamaktadır. Aynı değerlendirmeyi M. Kemal Paşa da yapmaktadır³⁰¹.

Yöntem bakımından bu iki parti arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Mesela CHF uygulayacağı toplumsal projelerle ilgili olarak “*devrimi*”, TCF ise “*evrimi*” tercih etmiştir. TCF laiklik konusunda CHF'ye kıyasla biraz daha “*ılımlıdır*”. Bütün bunlar TCF'nin alternatif bir parti olmasını gerekli kılabilir mi? Şayet TCF'nin kurucuları “*dışlandıkları*” için bir parti kurmak zorunda kalmışlarsa bu partiye alternatif parti denilebilir mi? İsmet Paşa'ya karşı var olan tepkilerin (Rauf Bey ve Refet Paşa gibi) sonucunda bir oluşum ise bu parti alternatif olabilir mi? Bu soruların cevabına “*evet*” demek mümkün görünmemektedir. Bu değerlendirmeye göre TCF'yi alternatif bir parti olarak görmek mümkün görünmemekle birlikte halktan ciddi oranda oy alması kuvvetle muhtemeldi. Tıpkı 1950 yılındaki DP ve CHP'de olduğu gibi.

³⁰¹ M. Kemal Paşa The Times muhabiriyle yapmış olduğu görüşmede TCF ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır; “*Bir an için programlarının (TCF) samimiliğine inanam. O zaman HF'nin temel prensiplerinden genel hatlarıyla ne fark gösteriyor? Cumhuriyetçi olduklarını iddia ediyorlar. Biz de öyleyiz. Hâkimiyet-i milliyeyi korumak istiyorlar. Bu da HF'nin ve Cumhuriyet'in temel prensibidir. Eğer gerçek inançları buysa, o zaman niçin bizden ayrılıyorlar?*”. Zücher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 198.

TCF'nin başarı şansı var mıydı? Partinin kurucuları CHF'nin içinden çıktıklarına göre bu soruya hayır dememek gerekir. TCF'liler halka güveniyorlardı. Milli Mücadele'de önemli katkıları vardı ve bunun “*takdir edileceği*” ümidi içindeydiler. Atatürk ile araları açıldığından dolayı muhalif bir oluşum teşekkül ettirmek zorunda kalmışlardı. Dolayısıyla “*başarı şansları var mıydı?*” sorusuna ancak toplumun desteği dikkate alınarak cevap verilebilir. Yani toplum ile buluşmaları şartıyla ancak başarılı olunabilirdi. Ne var ki TCF toplum ile buluşamamıştır.

Yedi aylık kısa ömründe TCF sadece ara seçimlere girebilmiştir³⁰². Bu seçimlerde TCF'nin kazanamamasının sebebi, o tarihlerdeki seçim sisteminden kaynaklanmıştır. Çünkü o tarihlerdeki seçim sistemi iki dereceliydi. Müntehib-i evveller (Birinci seçmenler) belli sayıdaki müntehib-i sanileri (ikinci seçmenler) seçerler bunlar da milletvekilleri seçerlerdi. Ara seçimlerinde müntehib-i saniler oy kullanmışlardır. Zaten bu seçmenler CHF'nin “*yakın markajındaydılar*”. Dolayısıyla TCF ara seçimlerde milletvekili “*çıkaramamıştır*”.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR ARŞİV BELGELERİ

³⁰² 1923-1927 arasında çeşitli sebeplerden dolayı mecliste ilişkisi kesilmiş olan 27 milletvekili için ara seçimler yapılmıştır. Seçimi genellikle CHF adayları kazanmıştır. Üç yerde sürpriz yaşanmıştır. Üç bağımsız aday CHF'ye rağmen meclise girmişlerdir. Bunlar Kırıkkale'den Şevket (Ödül) Bey; Kayseri'den Zeki (Karakimseli) Bey; Bursa'dan Nureddin Sakallı Paşa'dır. Kayseri'den aday olan Zeki Bey TCF tarafından desteklenmiştir. Demirel, 2013, 42.

BCA, 030.10.46.299.16; 030.10.46.299.12;
030.10.74.483.18; 030. 10.
00.100.46.299.16.2; 030.10.00.00.46.299.16.1;
030.10.00.00.46.299.12.1;
030.10.00.00.46.299.12.3

SÜRELİ YAYINLAR

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, 3, 10, 14, 15,
16, 18, 21, 24, 28,

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.4,

KİTAP VE MAKALELER

ADIVAR, Halide Edip. **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1983.

AKIN, Rıdvan. **TBMM Devleti** (1920–1923), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ALPKAYA, Faruk. **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923–1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

ARAR, İsmail. **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul 1967.

ATATÜRK, Kemal. **Nutuk C 1**, Maarif Basımevi, İstanbul 1960.

ATAY, Falih Rıfkı. **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul 1980.

BEYOĞLU, Süleyman. **İki Devir Bir İnsan; Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

BOZOK, Salih, Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985.

CEBESOY, Ali Fuat. **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, Temel Yayınları, İstanbul 2001.

CEBESOY, Ali Fuat. **Siyası Hatıralar, II.** Kısım, Doğan Kardeş Yayınları. İstanbul 1960.

DEMİREL, Ahmet. **Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

DUMONT, Paul. **Mustafa Kemal**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

GOLOĞLU, Mahmut. **Devrimler ve Tepkiler**, Başnur Matbaası, Ankara 1972.

GOLOĞLU, Mahmut. **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

GÖĞEM, Ziya. **Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ. Akmansü**, C. 1, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul 1954.

Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, “Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?”, C. 3, Sayı 36, (1 Kasım 1962).

JAESCHKE, Gotthard. **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

KANDEMİR, Feridun. **Siyasi Dargınlıklar**, c. 3, Ekiciğil Matbaası, İstanbul 1955.

KARABEKİR, Kazım. **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.

KARABEKİR, Kazım. **İktisat Esaslarımız**, Emre yayınevi, İstanbul 2001.

KARABEKİR, Kazım. **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.

KARABEKİR, Kazım. **İktisat Esaslarımız**, Emre yayınevi, İstanbul 2001.

KARABEKİR, Kazım. **İstiklal Harbimizin Esasları**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.

KARABEKİR, Kazım. **Paşaların Kavgası**, (Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1994.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri. **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul 1984..

KILIÇ, Sezer. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Muhafif Basın", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 70, C. XXIV, Mart 2008.

KURAN, Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1943, s. 237 vd.

KÜLÇE, Süleyman. **Mareşal Fevzi Çakmak**, İkinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953.

MUMCU, Uğur. (Haz.), **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin yayınevi, İstanbul 1990.

OKYAR, Ali Fethi. **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

OKYAR, Fethi. **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul: 1988.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Truva Yayınları, İstanbul 2004.

ÖKCÜN, A. Gündüz. **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara 1997.

SEMİZ, Yaşar. Atatürk ve Kazım Karabekir, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi, **Türkiyat Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 4, Konya 1991.

SOYAK, Hasan Rıza. **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul 1952

TUNÇAY, Mete. **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara 1967.

ULUĞ, Naşit. **Siyasi Yönleri ile Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973.

ZÜRCHER, Eric Jan. **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE	
KARABEKİR PAŞA.....	1
Giriş.....	1
MİLLİ MÜCADELE SONRASI ANLAŞMAZLIKLAR ..	2
Karabekir Paşa'nın Ankara'ya Gelmesi Meselesi	3
1923 Genel Seçimlerine “Muhafazakârların”	
Girmesini Önlemek	7
İnkılâpların Hayata Geçiriliş Şekli	11
Cumhuriyet'in İlanı	11
Cumhurbaşkanlığı Meselesi	17
Hilafet Tartışmaları ve Osmanlı Hanedanının Yurt	
Dışına Sürülmesi	18
Harf İnkılâbı.....	22
TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN	
KURULUŞUNA DOĞRU	23
Yeni Partinin Kurulmasıyla İlgili Çalışmalar	24
TCF'NİN KURULMASI VE TEŞKİLATLANMASI	31
TCF'NİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ	35
Takrir-i Sükûn Kanunu İle İlgili Tartışmalar	35
TCF'NİN KAPATILMASI	41
Kapatılma Gerekçesi	42
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	43
FAYDALANILAN KAYNAKLAR	46